

TUSOR PÉTER

Új adatok és szempontok a költő Gyöngyösi István biográfiájához

Jankovics József emlékének

1. A Gyöngyösi-levelezésprojekt és eredményei

Az újabb kutatásoknak köszönhetően a költő Gyöngyösi István személye és életművének megítélése a korábbtól eltérő megvilágításban áll előttünk. Ez a kép adatokban jóval szegényebb, ám letisztultabb és koherensebb lett.¹ A költő történeti személyének pontos azonosítása már-már hihetetlen módon a 21. századra maradt, világos bizonyítékeként annak, hogy nem tanácsos szilárd alapként építeni még a pozitivista és posztpozitivisták kutatás eredményeire sem.² Ugyan lehetséges, de az nem nevezhető tudománynak, hanem valami másnak: mondhatni „szövegtermésnek”, rosszabb esetben „szövegtermelésnek”. A közelmúltig tartó vizsgálatok minden olyan eredménye, mely Gyöngyösi Istvánt és életművét a radvanci-ungvári kisnemessel hozta kapcsolatba, annak *curriculumán* keresztül definiálta és interpretálta: mind-mind irodalomtörténeti kuriózum. Sok tekintetben inkább történeti *science fiction*, mintsem *science*.³

A költő Gyöngyösi személye a Szepesi Kamara archívumában őrzött levelezése feltárásának és kiadásának köszönhetően vált azonosíthatóvá. A kutatás során fontos és eredményes szempont volt a *correspondentia* vizsgálata. Az anyag 1995-ös alapfeltárását 2008-ban követő pótkutatásom során a – 17. századi viszonyok közepette szinte elképesztő iratbőségű – fondokból a kutatástechnikai kihívások ellenére⁴ a Kamara köl-

* A szerző tudományos tanácsadó (ELKH, BTK Moravcsik Gyula Intézet), kutatócsoport-vezető (MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római történeti Kutatócsoport; ELKH).

1 Tusor Péter, „A gömöri prókátor és az ungi fiskális: Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 85–98. Az eredményeket szóban 2016. november 29-én ismerttettem előzetesen: *Előadás az Irodalomtudományi Intézetben*, hozzáférés: 2021.06.26, https://institutumfraknoi.hu/eloadas_az_mta_irodalomtudomanyi_intezetben.

2 Lásd mindenekelőtt a költő „életét” rendbe tenni hivatott alapközleményeket, és az állításait kanonizáló monográfia életrajzi részeit: NAGY Iván, „Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 7 (1897): 424–448. Dokumentumközlései: „Oklevelek Gyöngyösi István életéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 8 (1898): 81–88, 202–214, 362–368, 481–488; BADICS Ferenc, *Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában*, *Irodalomtörténeti füzetek* 27 (Budapest: Pallas Kiadó, 1928); BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István élete és költészete* (Budapest: Gyöngyösi István Társaság, 1939).

3 Ezek néhány újabb munka kivételével megtalálhatók itt: NYERGES Judit, szerk., *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia* (Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtár, 2006), hozzáférés: 2021.06.26, <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm>. Lásd még alább a 17. jegyzetnél mondottakat is.

4 Az egyes fogalmazványok visszakeresése a vasos iratcsomókból a szolgálattevő Kalmár János levéltárost is próbára tette. Az anyag feltárását meghatározóan az ún. „zöld cédulamutató” és a korábbi lajstromkönyvek alapján végeztem.

tőhöz intézett leveleinek fogalmazványait is bevontam a vizsgálatok körébe. A gömöri és az ungi Gyöngyösi személyének különbözőségére az egyik ilyen latin nyelvű iromány ákombákomjai irányították rá figyelmemet.⁵ Munkám a Jankovics Józseffel és Nyerges Judittal 2006-tól közösen végzett Gyöngyösi levélfilológiai „magánprojekt” keretei közé illeszkedtek, ahová kora újkori archivisztikai és latin paleográfiai-filológiai ismereteim okán érkeztem. Magánprojektről beszélhetünk, hiszen sem OTKA, sem más tudományfinanszírozó szervezet nem állt e forrásfeltárás mögött. Ami az én közreműködésemet illeti, egész biztosan nem. Magam egyetemi oktatói tevékenységem és a Lendület/Fraknoi Kutatócsoport keretein belül folytatott vatikáni kutatásaim mellett a még az 1990-es évek derekán összegyűjtött szepesi kamarai levelezéskorpusz okán foglalkoztam e dokumentumokkal Jankovics József baráti és kollegiális invitálására.⁶ A többször újraindult munkálatok az ő grandiózus, szívvel-lélekkel épített, léptékében és jelentőségében önmagáért beszélő vállalkozása, a Gyöngyösi kritikai kiadás záró akkordját jelentették.⁷

5 A Szepesi Kamara Gyöngyösihez, Kassa, 1693. október 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár (A Szepesi Kamara Regisztratúrája), Minutae (Expositiones Camerales), fasc. Oct., fol. 60 (81. cs.). Az irat, ami *expresse* leírja, hogy az ungi Gyöngyösi (*alter Unghvariensis*) nem azonos a Krasznahorkán lakó költővel, válasz Gyöngyösi október 3-ai értetlenkedő levelére: uo., *Repraesentationes, informationes et instantiae* (E 254), fasc. Oct. 1693, n. 115. A fontos adatot feltáró módszeres kutatás arányait érzékelteti, hogy ugyanott, a Minutae (Expositiones Camerales) (E 244) c. állagban 1685–1704 közöttől 56–114, azaz 54 vaskos iratsomót vizsgáltam át a nem teljesen megbízható, mutatószerű, illetve rendes lajstromkönyvek részleges segítségével (n. 330–337 és 383–385). Érdemes volt a Minutae Neo-regestratae (E 245) bevonása a kutatásba (a 28–29. sz. lajstromkönyvek és a 31. sz. családnévmutató segítségével), hiszen több mint egy tucatnyi iratot hozott a költőnek írt kamarai levelekből. A Gyöngyösinek a hivatalhoz intézett leveleit őrző állaghoz (E 254) csupán 1700-ig, a 200. csomóig állt rendelkezésre cédulamutató, a keltezés nélkülieket (201–202) és az 1704-ig következő kötegeket (203–213) darabonkénti átvizsgálással kellett kutatnom, bár ez csupán negatív eredménnyel járt. A forrásanyagról: Szűcs Jenő, *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813*, A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I.: Levéltári leltárak: Kincstári levéltárak 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), különösen: 212–216, 174–189, 216–221.

6 Az első projektmegbeszélésünkre 2006. január végén került sor a Ménási úton. Gyöngyösi saját kamarai latin leveleit már ezt követően átírtam, és elláttam rövidke regesztákkal. Érdekeségként hadd jegyezzem meg, hogy összeolvasásra, ellenőrzésre az anyagot 2006. júniusban magammal vittem Rómába. A nem másoltatott, hanem külön cédulákra írt külcímzések azonban máig nem tudom hogyan, de ekkor elvesztek. Mivel a levelek újbóli kikéregtetése elég nagy és felesleges munka lett volna, ezért folyamodtam az egyébiránt sematikus címzések csupán összegző leírásához a kötetben. Vö. Gyöngyösi István, *Levelei és iratai*, szövegmond. JANKOVICS József és NYERGES Judit, latin szövegmond., jegyz. TUSOR Péter, Régi magyar könyvtár: Források 15 (Budapest: Balassi Kiadó, 2017), 444, hozzáférés: 2021.06.26, <http://real-eod.mtak.hu/4216/1/Gyongyos%20nyomdamtmtd.pdf>.

7 A Balassi Kiadó Régi magyar könyvtár: Források sorozatában 1998–2005 között, részben Nyerges Judit közreműködésével megjelent kötetek: Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi magyar könyvtár: Források 8 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998); Gyöngyösi István, *Porából megelégedett fönix avagy Kemény János emlékezete*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi magyar könyvtár: Források 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1999); Gyöngyösi István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága; Palinódia*, Régi magyar könyvtár: Források 11, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit (Budapest: Balassi Kiadó, 2000); Gyöngyösi István, *Rózsakoszorú*, kiad. JANKOVICS József, Régi magyar könyvtár: Források 12 (Budapest: Balassi Kiadó, 2002); Gyöngyösi

Utólag toldom be itt e bekezdést, s jegyzem meg, hogy írásom 2020. március 14-én gyakorlatilag már készen állt, kisebb pótlásokra, szöveggondozásra és egy áprilisi műhelykonferencia eredményeinek beépítésére várt. S leginkább arra, hogy mielőtt folyóirat-szerkesztőség asztalára kerülne, Jankovics József elolvashassa. A közös munka során korábban többször felmerült, hogy a kutatás krónikáját semmiképpen ne hagyjuk majd a feledés homályába elveszni. A kötet, pontosabban a könyvkiadói sorozat némileg népszerűsítő jellege tudniillik nem engedett teret ennek. A gyász heteiben lezárva tanulmányomat fájó szívvel ajánlom azt a Mesternek, immár nem olvasásra, hanem jó emlékezetének. Hiszen a közös alkotásra nemcsak imént említett invitálása ösztönzött, egyaránt vonzott személyiségnek, tudósi attitűdjének hatása.

A 2015–2016 folyamán tetőző erőfeszítések eredménye 2017-ben önálló kötetként látott napvilágot, *Gyöngyösi István levelei és iratai* címmel.⁸ A Balassi Kiadó kiadványa a szerzők közötti generációs különbség ellenére klasszikus értelmében vett csapatmunka eredménye. Az egyenrangú, kölcsönös és interaktív szakmai együttműködés szerezsen túllepett a magyar tudományosság régi rossz beidegződésein.⁹ A forráskiadvány annak a szabad alkotó szellemiségnek eredménye és megvalósult formájában hirdetője, ami Klaniczay Tibor és az általa alapított ReBaKuCs sajátja volt.¹⁰ A vállalkozás *ars poeticáját* szintén Klaniczay munkásságának *principiuma* határozta meg: a kora újkori szövegek a történeti kontextusok és azok kutatása nélkül értelmezhetetlenek, elemzésük öncélú.

István, *Csalárd Cupidó; Proserpina elragadtatása; Cuma városában épített Dédalus temploma; Heroida-fordítások*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi magyar könyvtár: Források 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003); GYÖNGYÖSI István, *Új életre hozott Chariclia*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Régi magyar könyvtár: Források 14 (Budapest: Balassi Kiadó, 2005).

- 8 Gyöngyösi, *Levelei és iratai*. A 4. oldal szerzői „munkaleírása” némi értelmezése szorul: ugyanis egészen pontosan szövegátírásuk mellett a latin nyelvű iratok jegyzetelését végeztem, illetve a magyar nyelvűek esetében csak a latin szavakét és kifejezéseiket. Megjegyzem még, hogy néhány korábban már publikált latin nyelvű oklevél szedése a kiadás pdf-változatán alapult.
- 9 Ezzel összhangban mind az MTMT-n, mind pedig a Balassi Kiadó honlapján három egyenrangú szerző került feltüntetésre, vö. <https://balassikiado.hu/regi-magyar-irodalom/1160-gyongyosi-istvan-levelek-es-iratok.html>.
- 10 Saját alap kutatási kontribúcióm dimenzióit a következő adatok érzékeltetik. Az 1–103. számú (pontosabban csupán 100 db, lásd alább 18–21. jegyzetet, s ugyanott a főszövegben is), kötetben publikált Gyöngyösi-levélből mintegy 50 db vegyesen magyar és latin irat került feltárássra a Szepesi Kamarában 1995–1996-ban, majd 2008–2009-ben végzett önálló kutatásaim során. Valamennyi kiadatlan volt korábban, a maradék félszáz levélnek csupán töredékéről mondható ez el. – A 104–185. szám alatt található Gyöngyösi-iratok közül (de nem 81, hanem csak 79 db, lásd szintén 18skk j.) javarészt szintén a szepesi kamarai levéltárból származó anyag jelent meg itt először nyomtatásban. Meghatározóan a költőhöz intézett latin nyelvű levelek fogalmazványai, mintegy 32 db. További egy itt közölt dokumentumot a pozsonyi kamarai levéltárban leltem fel (124. sz.). A Máriássy család levéltárában (P 491) folytatott vizsgálatom (10–11 és 14. cs.) egyetlen, ám annál jelentősebb forrást, a Csáky István országbíró által Gyöngyösi hosszas Máriássy-perében kiadott egyezséglevél kivonatos közlését eredményezte a kötet 351–358. oldalain (171. sz.). – A Gyöngyösi-levelek, majd az iratok kapcsán itt elősorolt számadatok egyúttal jól illusztrálják a szerkesztőtársak munkájának imponáló volumenét. A kötet összesen 185 + 22 db forrás kiadását tartalmazza.

A Jankovics Józseffel és Nyerges Judittal közösen jegyzett levelezéskötet, illetve a projekthez kapcsolódó, Gyöngyösi István történeti személyét reidentifikáló tanulmányom¹¹ megjelenése után szinte azonnal megindult az eredmények hasznosítása. Mindezekelőtt az „apostzata protestáns” múltja helyett egészen más pályakezdetű, Esterházy Pállal együtt a nagyszombati egyetemen együtt tanuló Gyöngyösi életművének beillesztése a kora újkori jezsuita–barokk–katolikus művelődés homogén keretei közé.¹² Ugyancsak a gyors szakmai recepcióra utalnak a levelezéskötetről sorjában napvilágot látó ismertetések.¹³

2. A levelezéskötet kritikai emendálása

Szabó András Péternek köszönhetően nem hiányzott az azonnali kontrolláló és korrigáló reflexió sem, úgy a közreadott levelezés és iratok, mint a történeti személy *ITK*-beli újraalkotása vonatkozásában.¹⁴ A Gyöngyösi-biográfiának a levelezés-projekt munkálataihoz kapcsolódó radikális átírása, az ungi historiográfiai hasonmás leválasztása és számos adat felülvizsgálata valóban tekinthető annyira fontos alapkutatási eredménynek, hogy érdemes volt a szinte azonnali ellenőrzés: nem lett-e „elnézve” akarva-akaratlan valami, netalán éppenséggel nincs-e szó keresetlen szenzációról? stb. Ami kiváltképpen a Gyöngyösi-kutatás kapcsán különösen indokolt, tekintve a már Dugonics Andrástól Nagy Ivánon keresztül egészen Badics Ferencig húzódó szakmai zsákutcat, melyeket Gyöngyösy László családfényező hamisításai színesítenek...¹⁵ Szabó

11 Vö. fentebb, az 1. számú lábjegyzetet

12 PÁLFY Eszter, „Barokk udvariság, jezsuita hagyomány, Gyöngyösi István Murányi Vénusának eszméletörténeti háttéréről”, *Verso – Irodalomtörténeti folyóirat* 1, 1. sz. (2018): 11–24, 13–14; BARTÓK István, „»...rút genyetség az evesült sebekből...«: Gyöngyösi István naturalizmusa”, in *Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia: Pécs, 2019. május 23–25.*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László és PAP Balázs, 273–284 (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke–Verso irodalomtörténeti folyóirat, 2019), 283; PÁLFY Eszter, (Szöveg) változatok egy történetre: Gyöngyösi István Márssal társolkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai, Doktori disszertáció (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2018), 43, 88.

13 SZILÁGYI Emőke, *Új életre hozott Gyöngyösi István*, hozzáférés: 2021.07.01, <http://reciti.hu/2017/4402>; MIHALIK Béla Vilmos, „Gyöngyösi István levelei és iratai. A magyar nyelvű szövegeket gondozta: Jankovics József és Nyerges Judit. A latin nyelvű szövegeket gondozta és a jegyzeteket írta: Tusor Péter. A tanulmányt írta: Jankovics József. Budapest, Balassi, 2017. 492 old.”, *Egyháztörténeti Szemle* 19, 2. sz. (2018): 137–140; BALOGH Zsuzsánna, „Gyöngyösi István levelei és iratai, s. a. r. Jankovics József, Nyerges Judit és Tusor Péter, Régi Magyar Könyvtár, Források 15 (Budapest: Balassi Kiadó, 2017)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 679–680.

14 SZABÓ András Péter, „A költő három élete – gondolatok Gyöngyösi István leveleinek és iratainak kiadása kapcsán”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 649–678.

15 Lásd fentebb a 2. sz. jegyzetben idézett irodalmat, illetve NYERGES, *Gyöngyösi-bibliográfia*. – Gyöngyösy László idővel számos tekintetben hiteltelennek bizonyult kutatásának gyors korabeli recepciójára szemléletes megfogalmazás: „Mióta Gyöngyösy László megírta a költő Gyöngyösi életrajzát (Gyöngyösy István élete és munkái. Bpest, 1905.) s főleg tisztázta a család eredetének és a költő leszármazásának ed-

András Péter alapos tanulmányában ellenőrzi, majd elfogadja, és ezzel kanonizálja az előzetesen külön tanulmányomban megfogalmazott központi és új tézisemet, miszerint a költő Gyöngyösinek semmi köze nem lehetett a radvánci illetőségű ungi névkonához.¹⁶ Igen ritka jelenség, hogy több mint 120 év életrajzi szakirodalmát (legyen az primer vagy szekunder, lexikoncikk vagy kézikönyvrészlet), keletkezésének idejétől, aktuális szemlélettől, kurrens metódustól avagy éppen ideológiától függetlenül jórészt sutba lehet dobni, írta azt akár tekintélyes akadémikus, netalán szorgos dilettáns.¹⁷

A reidentifikáció szemlélését a levelezéskötet korrekciója, pontosabban korrekciói követték. Szabó gondos és inspiráló kritikájának érdeme, hogy mindössze egy éven belül beteljesítette a forráskiadvány végzetét, pontosabban küldetését. Elavulttá és res-taurálandóvá tette azt. A *Régi magyar könyvtár – Források* 15. kötete nemcsak előmunkálatai során adott alkalmat az elmélyültebb levélfilológiának, hanem megjelenésével további reflexiókra ösztönözte a kutatást. E reflexiók nyilván nem születnek meg a kötet és az általa nyújtott kutatási *punctum stabile* nélkül.

A recensens a kötet négy dokumentumáról bizonyítja, hogy azok nem a költőhöz köthetők.¹⁸ Belső szöveggkritikai érvek alapján háromról magam is jeleztem, hogy nem lehet-

digélé homályos kérdéseit, egyszersmind megszabta az irányt is, a merre a költő és leszármazottainak életére vonatkozó további kutatásnak haladnia kell...”. Csűrös Ferencz, „Adalékok Gyöngyösi István és a Gyöngyösi-család történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 17 (1907): 193–206, 193.

16 „Nagy Iván úttörőnek szánt tanulmánya tévútra vitte a kutatást: Gyöngyösi életrajzába óvatlanul egy Ung megyében tevékenykedő azonos nevű, református nemes adatait elegyítette.” SZABÓ, „A költő három élete...”, 649.

17 Az 1670-es évekig az eddig vélelmezett teljes életrajz jószerével eltűnik, és bár az életpálya utolsó harmadában előtérbe kerülnek a valóban a költőhöz köthető tények, az ungi adatok mindvégig jelen vannak, és egy sosem létezett életpályát jelölnek ki magabiztosan, ami teljesen tudománytalan. Vö. a 2–3. sz. jegyzettel. Végső soron az akadémikus Badics Ferenc már-már aggályos óvatossága és eruditív kritikái ellenére ugyanúgy nem létező történelmet kreált, mint az általa gyakran és joggal kritizált, s az MTA levelező tagságától elutasított Gyöngyösi László, legfeljebb a lépték más. Utóbbira: JANKOVICS József, „Gyöngyösi István családi irodalomtörténete: Gyöngyösi László”, in „*Nem súlyed az emberiség...: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, 753–766 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007).

18 Valamint egy további iratról mutatja ki, hogy az nem kapcsolódhat hozzá. – A korrekciók sora folytatható. A kötetet forgatva tűnik fel, hogy a 16. sz. levél datálását annak idején Thaly félreolvasa, és az nem 1674-ban, hanem húsz évvel később, 1694. október 21-én íródott. JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 62–53. Belső tartalmi érvek alapján teljesen világos, hogy a Nyíró-féle birtokok körüli jogi procedúráról van benne szó. Az előforduló személyek következőképpen nem Szelephény György, hanem Széchenyi György esztergomi érsek, nem Pálffy Tamás, hanem Jaklin Balázs kancellár, és nem Forgách Ádám, hanem Csáky István országbíró. – Bár a Nyerges-féle bibliográfia tartalmazza a közlés adatait, vélhetően a munkálatok elhúzódo újra- és újrakezdései miatt maradt ki a kötetből a Csetnekről, 1703. október 2-án Máriássy Miklóshoz és Rádeki Horváth Boldizsárhoz, mint Sáros vármegye első esküdtjeihez (*primariis assessoribus*) intézett magyar nyelvű levél. Kiadva korábban: SZILÁGYI Ferenc, „Elfeledett és ismeretlen magyar írólevelek I. Zrínyi, Gyöngyösi levelesládájából”, *Irodalomtörténet* 18 (1986): 743–747, 744–746. A 278–279. oldalakon található 131. sz. levél sem származhat 1690-ből, a benne tárgyaltak nem konvergálnak a költő gyermekeinek valós életadataival (vö. alább, 78. j.). Inkább 1703-1704 körülre, az utolsó élet évekre tehető (az egyik legkisebb fiú Zsigmond [1686?] már önállóan utazik; már Badics is 1701-re javítja a dátumot: *Gyöngyösi István élete és költészete*, 114. és uo., 38. j. Ha jól

nek az övé.¹⁹ A Thaly Kálmán óta legkorábbi Gyöngyösi-levélnak vélt, 1658. március 24-ei „seregbíró” levelet (1. sz.) azonban inkább hitelesnek fogadtam el, mint nem. Csupán annak kapcsán fogalmaztam meg gyanúmat, hogy életkora miatt írója mindenképpen túl fiatal lehetett ilyen tisztség betöltésére. A 2. (Fülek, 1663. május 7.) és 3. sz. levél (Fülek, 1668. június 8.), illetve a 104. sz. irat (Fülek, 1665. november 14.)²⁰ szerzőségét meghatározóan konjekturális alapon vontam kétségbe, a 2. esetében – miként Szabó adataiból immár világos – történetileg ingatag szillogizmussal jutva helyes következtetésre.²¹ Lásuk be: ez így vajmi kevés volt arra, hogy megkérdőjelezzék a másfél évszázados, Nagy Iván, Thaly Kálmán, a *Századok* és az *Irodalomtörténeti Közlemények* tekintélyével bíró korábbi közlések hitelét. A magyar nyelvű Gyöngyösi-levelek és iratok kötetbeli szerkesztője, Jankovics József tehát érthető módon nem hagyta még el ezeket a korpuszból, hiába publikáltam kételyeimet még jóval a kézirat lezárása előtt. Megjegyzem, a gömöri és ungi historiográfiai hasonmások szétválasztásakor is csak hosszas tudományos diskurzus során, erős viták után sikerült rést ütnöm a Dugonics, Nagy Iván és Badics által alap kutatási szinten felépített, majd a szekunder irodalomban számtalan szaktekintély – Tencsényi-Waldapfel Imrétől kezdve Bán Imrén s másokon át egészen R. Várkonyi Ágnesig és Kovács Sándor Ivánig – által megerősített életrajzi kánon bástyáján. Perdöntőnek végül az bizonyult, hogy sikerült előtalálnom az ungi Gyöngyösi autográf, kézírásos nyugtáját a leleszi káptalan levéltárából, melyet most Pozsonyban őriznek.²²

Szabó András Péter a külső és belső érvek mellett szintén chirografikus, sőt szfrazisztikai szemléltetéssel bizonyítja, hogy a költő Gyöngyösi István füleki seregbíró sem lehetett. Az erről tudósító, már említett 1658. március 24-ei levél más kéz írása, s pecsét-címere is eltérő.²³ A recenzens Gömör vármegyei protokollumokra is kiterjedő gondos

értelmezem, kiderül e levélből, hogy Gyöngyösinek Rozália lányától volt egy Julianna unokája az azonos nevű leánya mellett. A gyermekek különféle házasságaira és leszármazottjaikra: uo., 113–119.

19 TUSOR, „A gömöri prókátor...”, 90–91, 26. j. Idézi: SZABÓ, „A költő három élete...”, 653, 34. j. (vö. uo. a 33. j. végével is.)

20 JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 9–13, 231–234.

21 Az egy másik kérdés, hogy alaposan elmélyedve pozitivistá kutatás különféle kalászataiban, lehetett volna tudni, hogy a kötetbeli 1. és 2. sz. levél szerzője ugyanaz, mivel a pecséteken szereplő címerek egyezését jelzi: THALY Kálmán: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez: Első kötet: A bujdosók és Thököly kora (1670–1700): Toldalék: XVI. levél Gyöngyösi Istvántól (1663–1703)* (Pest: Ráth Mór kiadása, 1872), 328. és THALY Kálmán, „Három újabb levél Gyöngyösitől”, *Századok* 7 (1873): 506–510. Thaly ugyanezen közleményében ad ki autográfokat a költő Gyöngyösitől is, ismertetve az ezek pecsétjein található eltérő címereket. Legkésőbb ekkor gyanút kellett volna fognia, hiszen az eltérő kézírásokat is ismételtlen saját szemével láthatta, még hozzá egy közleményhez kapcsolódóan, viszonylag kis időbeli eltéréssel. Vö. alább, 66. és 72. j.

22 Facsimiléje: TUSOR, „A gömöri prókátor...”, 94. A másik chirografikus bizonyíték, az 1663-as *Divisio Bonorum* azonosítása a lőcsei Andrassy-levéltárban egyelőre még várat magára. Vö. uo., 91–93. A 20. századi (és korábbi) recepció hullámzó folyamatának, és az életrajzi kanonizációnak, pontosabban „pszeudokanonizációnak” áttekintése: JANKOVICS József, „Az »új életre hozatott« Gyöngyösi István”, in *A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján: Sárospatak, 2004. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI Szabó Géza, 39–56 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2007), 49.

23 SZABÓ, „A költő három élete...”, 655, 661, 665. – Következésképpen nem a költő személye pótlandó Gyöngyösi István néven a kora újkori hadbíráskodás archontológiájában. Vö. PÁLFFY Géza, *Katonai igazság-*

gyomlálását követően megállapítja, hogy 1664 januárja előtről „egyetlen biztos adatunk sincsen a költőre”. Ez az adat maga a *Murányi Vénus* kiadása, illetve az előszavában említett komornyiki alkalmazás.²⁴ Az előszó ugyanis a nyomtatásban datálva van, eszerint 1664. január 27-én kelt a „stubbyai hév vízben” – amely kerek két év múlva a Wesselényi-összeesküvés kezdő értekezletének helyéül szolgált.²⁵

Illő méltatni kollégám azon eredményét is, hogy a Szepesi Kamarához intézett, életrajzi adatok szempontjából is értékes levelek, emlékiratok sorát egy továbbival, a költői alkotómunkájára is reflektáló, 1694. június 1-jén regisztrált kiadatlan beadvánnyal gazdagítja,²⁶ melynek megírására a Kamara 1694. május 22-én szólította fel Gyöngyösit.²⁷ A költő kamarai levelezéséből lehetett tudni, hogy birtokügye-pere az Udvari Kamara, majd a Pozsonyi Kamara elé került.²⁸ Utóbbi állagaiban mindazonáltal hiába kerestem a vonatkozó iratokat.²⁹ Ezek valamiképpen a *Neoregestrata Acta* közé keveredtek, melynek vizsgálatát feleslegesnek véltem, lévén ez a levéltári állag jól kutatott. De a jelek szerint Thaly Kálmán, Nagy Iván és utódaik még az Országos Levéltár közkeletű irategyütteseit sem nézték át teljes alapossággal Gyöngyösire,³⁰ beleértve a *Libri Regii* is.³¹

szolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században (Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltár, 1995), 201–260, 228.

24 SZABÓ, „A költő három élete...”, 655, 670. – E titkári feladatokat is ellátó kamarási jellegére, feladataira („murányi szolga”): BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 37–38, 42, 10. j., valamint legújabban TUSOR Péter, „„Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie”: Gyöngyösi István, a magyar Ovidius szerepe, helye a murányi udvarban és a rendi szervezkedésben”, *Magyar Könyvszemle* 137, 2. sz. (2021), megjelenés alatt.

25 Vö. 1998. évi modern kiadását: GYÖNGYÖSI István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, kiad. JANKOVICS József és NYERGES Judit (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), hozzáférés: 2021.01.29, <https://mek.oszk.hu/06000/06075/html/>. Vö. azonban TUSOR, „„Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie”...”, ahol ez az állítás némileg pontosításra kerül.

26 SZABÓ, „A költő három élete...”, 662, 49. j.

27 Kiadva: JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 314, 146. sz.

28 Vö. uo., 315, 147 és 156–159, 70–71. sz.

29 Ezek eredménye mindössze az előbb már említett 124. sz. irat lett (vö. 10. j.). A további levéltári kutatás távlataira: uo., 444. Itt jegyzem meg, hogy szepesi kamarai anyagból az E 250 (Litterae Camerae Posoniensis et aliorum) tartalmaz még adatot Gyöngyösi birtokviszonyaira (fasc. 80, n. 2 [66. cs.]): „11 Sept. 1701 Litterae Camerae eiusdem circa bona Andreae Jelenik in oppido Rosnó Comitatus Gómmőriensi ingremiato degentis sine haerede et testamento demortui sequestranda et Fisco Regio applicanda ad Administrationem exaratae”. Ugyanez mondható el a Nyírő-féle birtokok kapcsán a következő, a levelezéskötetben nem idézett és 1693–1697 között kelt kamarai fogalmazványokra: E 244 (Exped. Camer.), n. 6766, 6775, 6787, 6807, 6846, 6853, 6855, 6864, 7005, 7680.

30 Annak ellenére nem, hogy a Gömör, Csetnek, Berzéte, Rudna és Felsősjajtó Gyöngyösi által perelt birtokrészeire vonatkozó iratokra Illésy János allevéltárnok 1900 körül készített családtörténeti cédulagyűjteménye megadja a pontos jelzetet (fasc. 1325), a hozzátetölleges évkört (1693), sőt azt is, hogy 1–10. numerussal jelölt irategyüttesről van szó. MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Családtörténeti cédulagyűjtemény (A 131), 1/a (Illésy-féle gyűjtemény), 13. cs., betűrend. Vö. *Illyési-féle családtörténeti bázis*, hozzáférés: 2021.01.08, <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/a-131-illesy-fele-csaladtorteneti-adatbazis/adatlap/14879>. A *Királyi Könyvek* adatbázisával összekötött gyűjteményi azonosító: MNL-OL-A 130-Illésy-1g-0940.

31 Mint már írtam, magam a projekten belül 2016–2017-ben kizárólag a már korábban feltárt anyag kiadásra történő előkészítésével foglalkoztam. Ennek során a költő pap fiának, a sírfelirata szerint 1690-ben született és 1760. július 26-án elhunyt, a pozsonyi prépostágra is esélyes Gyöngyösi Györgynek Bunyitay által megírt rövid életrajzát ugyanakkor ellenőrizni akartam. Egészen pontosan a *Libri*

3. A költő Gyöngyösi gimnáziumi tanulmányai, kapcsolatai

Szabó András Péter a levelezéskötet emendálásán túl alaposan reflektál tanulmányom azon részére, mely a *Murányi Vénus* szerzőjének Esterházy Pállal közös egyetemjárásával foglalkozik. Ez a reidentifikáció mellett másik fontos korrekcióm, hozzátételem a költő *curriculumához*.³² Az eredményeimet tovább gondoló közleményében a recenzens ugyan nem veti el teljesen Gyöngyösi nagyszombati tanulmányait, ám kétségkívül komoly kételyeket fogalmaz meg velük kapcsolatban. Ezek leginkább a források Gyöngyösi életkora körüli bizonytalankodására alapulnak.³³

A megfontolásra érdemes kifogásokkal szemben már több érvet is felsorakoztattam Esterházy szentszéki levelezését közreadó közleményem egyik jegyzetében. Esterházy Pál nádor kitüntető látogatása a költő csetneki házánál ugyanis világos magyarázatot nyer a közös egyetemjárás okán.³⁴ Arról nem beszélve, hogy Gyöngyösi vajon hol máshol szerezhette műveiből áradó barokk, katolikus s klasszikus latin műveltségét?³⁵ További meglátásom volt, hogy a költőnek a Wesselényi-összeesküvést követő kihallgatások során, 1670. szeptember elején tett tanúvallomása kezdetén bemondott 33 éves

Regiiből ebben idézett zselicszentjakabi apáti kinevezését kívántam visszakeresni az internetes adatbázisban (<https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>). Nem találtam, és csupán az 1661-es végrendeleti végrehajtás iratát leltem meg (lásd alább, 92. j.). Vö. BUNYITAY Vince, „Két kanonok, Gyöngyösy és Alapy”, BUNYITAY Vince, *A váradi püspökök története az alapítástól a jelenkorig IV.: A váradi püspökök a száműzetés és az újr alapítás korában 1566–1780, 359–362* (Debrecen: ny. n., 1935), 359–362; vö. JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 377, 1. j. Ekkor más, magára a költőre (Gyöngyösi) vonatkozó adatra sem lettem figyelmes. Nos, szemléltömást nem voltam elég alapos, és nem számoltam akár az adatbevitel, akár a keresőmotor esendőségével. Ha ugyanis a regisztrumokban egyéb változatokkal együtt valóban gyakran előforduló, de a költő által sosem használt Gyöngyössy alakot gépeltem volna be, teljesen más eredményre jutottam volna. Ez ugyanis nemcsak az egybekapcsolt Illésy-gyűjteményből hozza az előző jegyzetben idézett *Neoregistrata Acta* pontos jelzetét, hanem az Esterházy-féle nádori adományhoz 1695. augusztus 9-én adott, többek között két szepesi kamarai dekrétum átírását is magában foglaló királyi konszenzus szövegét is előadja. Az irat fájlján hiányzik a kötet oklevelei közül (*Consensus cum Iure Regio pro Stephano Gyöngyösy super bonis subinsertis primo per Palatinum eidem collatis, ex post vero per Cameram Scepusiensem divenditis per defectum Iosephi Nyíró et notam Stephani Mariassy*). MNL-OL MKL Libri Regii (A 57), vol. 22, fol. 341–345.

32 Emellett imponáló adatgazdagsággal és metodikával foglalkozik a historiográfia által az ungi sors-társhoz hasonlatosan költő-epigonná tett füleki Gyöngyösi István azonosításával. Számos értékes adat feltárása közben Badics Ferencsel ellentétben úgy véli, hogy sokkal inkább egy, mintsem két további történeti szereplőről lehet szó. Magam ezt a kérdést korábban érdemben nem érintettem, ezért itt nem is térek ki rá. A költő tényleges curriculumára nézve tudniillik nincs valós relevanciája. Historiográfiai-lag viszont kétségkívül izgalmas probléma. Néhány vonatkozó észrevételemet kisebb közleményben, a költő biográfiájára vonatkozó kutatásaimtól elkülönítve fogalmazom meg. Lásd „Főlekiensis, pauper»: A költő Gyöngyösi négy – historiográfiai – élete?”, előkészületben.

33 Vö. SZABÓ, „A költő három élete...”, 674–677.

34 TUSOR Péter, „Esterházy Pál levelezése a római Szentszékkal”, *Magyar Könyvszemle* 135, 2. sz. (2019): 125–137, 125, 2. j. Az életkorral kapcsolatban itt szereplő két járulékos érvemet jelen közlemény eredményei felül fogják írni.

35 PÁLFY, „Barokk udvariság, jezsuita hagyomány...”, 11–24, 13–14; BARTÓK, „»...rút genyetség az evesült sebekből...«”, 273–284; PÁLFY Eszter, *(Szöveg)változatok egy történetre...*, 43. 88.

életadata (ami 1636. szeptemberi–decemberi, illetve 1637. januári–szeptemberi születési dátumra utal)³⁶ kevésbé tekinthető megbízhatónak, mint a rozsnyói halotti matrikula 1629 körülre utaló bejegyzése.³⁷ Utóbbi állításom mellett felhozható érv, hogy Gyöngyö-sinek – felelőssége bizonyos mérvű csökkentése érdekében – kifejezetten akár érdeké-ben is állhatott jócskán fiatalítani magát kihallgatása alkalmával.³⁸ Esetleg azért, mert a véltnél talán közelebbről érintett lehetett Wesselényi-összeesküvésben.³⁹ Ugyanakkor a hét-nyolc évnyi eltérés a halotti matrikula adatától meglehetősen sok, és szándékos félreinformálásnak igen merész. Így az egyszerű adminisztrációs hibát is valószínűsít-hetjük. Kiváltképpen, hogy az információt közlő forrás másolat.⁴⁰ Az esetleges lejegyzési *lapsust* a kihallgatási jegyzőkönyvben szereplő egyéb adatok bizonyított hitelessé-gre sem zárja ki feltétlenül.

Szögezzük azonban le: az életkorra vonatkozó eme megfontolások legfeljebb csak arra alkalmasak, hogy ellensúlyozzák, de semmiképpen sem cáfolják azokat a gon-dos és alapos forráskritikai érveket, amelyeket Szabó András Péter a rozsnyói halotti matrikula megbízhatósága ellen, illetve a két, egykorúnak látszó másolati példányban (Egerben és a *Neorestraga Actában*) fennmaradt tanúvallomási életadatok megbízható-

36 Kiadva: JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 242–246, 109. sz.

37 „1704. 24 Iulii Dominus Steph. Gyöngyösi vice-Comes annorum 75”. Idézi Badics az általa 1911-ben ta-nulmányozott rozsnyói halotti anyakönyvet (*Megoldott problémák...*, 9. 3. j.), aláhúzva, hogy a költő esetében hiányzik a többi elhunynál rendre feltűnő *circiter* jelző. Az adatot valóban nem érdemes túl-ságosan filologizálni, de annyit jegyezzünk meg, hogy elsődleges szemantikai értelmezésben betöltött 75 életévvél számolva 1628. második fele is szóba jöhet a születés dátumaként. Ha pedig másodlagos értelmezésben a megkezdett életévekkel számolunk, akkor 1630 első fele is. – A bejegyzés hitelessége azonban valóban kétségre vonható, lásd a következő bekezdésben és a konklúziók 4. pontjában mon-dandókat (100–101. j.). – A költő Gábor fiának kijelentése, mely atyját „plus quam septuaginarium”-ként említi, szövegkörnyezete alapján aligha tekinthető hiteles életkori adatnak. BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 17, 20. j. és 116, 46. j.

38 A kora újkori tanúvallomásokban közölt életkor adatok megbízhatósága igen összetett kérdés, a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek kapcsán korábban megpróbáltam némileg körül járni a problémát: TUSOR Péter, *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről (Családja, katolizálása, misszionálása): A Pázmány-Tholdy-archívum irataival*, Collectanea Vaticana Hungariae II/6 (Budapest–Róma: Gondolat Kiadó, 2017), 192–200. Hadd idézzem itt csupán a korszak primásának, Szelephény Györgynek a példáját, akit 1649 júniusában kánoni kivizsgálásának tanúi 45 évesnek vallottak; ő maga 1631 októberében 26, 1643 februárjában 39, ugyanakkor 1672 augusztusában 70 évesnek mondta magát, kerekítve és szemlátomást öregítve életko-rát a Wesselényi-Lippay-féle összeesküvés utáni években. Uo., 195, 200. j. Lásd még TÓTH István György, „Harangkongás és óraketegés: A parasztok és kisnemesek időfogalma a 17–18. században”, in Óra, *szab-lya, nyoszolya: Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*, szerk. ZIMÁNYI Vera, Társa-dalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 9, 115–132 (Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1994).

39 Különös, hogy Badics, aki behatóan ismerteti Gyöngyösi vallomását a *Neorestrata Actában* található jegyzőkönyv alapján (és annak pontos jelzetét is megadja, javítva Paulert), meg sem említi az ott található, a költő saját bemondásán alapuló életkoradatot. BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 53, 26. j. Az életrajzi monográfiában összegzett összeesküvésbeli szerep (uo., 43skk és 51–58) újragondolása: TUSOR, „»Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie«...”.

40 Tudjuk, hogy alakilag hitelesnek látszó egykorú dokumentumok is tartalmazhatnak jókora meglepe-téseket. Vö. például: TUSOR Péter, „I. Lipót Szelephény primás bécsi házában kirablója?: Forráskritika, textuselemzés, archivisztikai és történeti kontextus”, *Magyar Könyvszemle* 136, 2. sz. (2020): 146–151.

sága mellett elősorolt. A legfontosabb tanulság számomra mindebből az, hogy a kora újkorban a jelek szerint még a biográfiai primér kútfőkben sem bízhatunk meg mara-déktalanul. A költő egyetemi tanulmányaira nézve ugyanakkor az életkor kérdésének, mint legeslegújabbán kiderült, szerencsére egyáltalán nincsen relevanciája! Egy 1637 körül világra jött Gyöngyösi István életkorát tekintve tudniillik ugyanúgy lehetett 1651 őszén Esterházy Pál elsőéves egyetemi kurzustársa Nagyszombatban, mint egy 1629 környékén született. Mindkét születési dátum egyaránt igazodhat az egyetemlá-togatás kezdetéhez, miként számos egyéb tanulmányi adathoz is – rögvest látni fogjuk.

A Fazekas István által irányított *Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyaror-szágon* című nagyszabású kutatási projektnek köszönhetően immár hozzáférhető a nagyszombati, győri és pozsonyi jezsuita gimnázium matrikulái. Az anyakönyvi be-jegyzések nemcsak további fontos adatokkal fognak szolgálni a költőre,⁴¹ hanem mód-szeres vizsgálatuk egyúttal kimutatta: a tanulmányok rendje nem kötött annyira determinatívan az életkorhoz, mint manapság; sokkal inkább a megfelelő tudásszint számított meghatározónak. A középiskola megkezdésére egyaránt adódnak példák 5 és 20 éves korban is a 17. század folyamán! Az ifjabb kori gimnáziumlátogatás lehető-sége nyomán az egyetemi tanulmányok a mostaninál jóval korábban kezdetüket ve-hették. Ez nagyon fontos és gyökeresen új eredmény a korábbi állásponthez képest – a mi szempontunkból különösen az.⁴² Bocsássuk már most előre az értékelést: Fazekas és kutatócsoportja új dimenziókat nyitott meg. A jezsuita matrikuláknak köszönhetően a költő Gyöngyösi István tanulmányaira, társadalmi kapcsolataira, mi több, biográfiája más fontos fejezeteire, így születésének imént vitatott időpontjára, családjára, fiatalko-ri életkörülményeire és -helyszíneire szintén további támpontokat nyerhetünk, s újabb következtéseket vonhatunk le.⁴³

41 FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt és TERHOVÁČZ Bálint, szerk., *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század)*, 3 köt., online adatbázis, hozzáférés: 2021.06.26, 2020, https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_JezsuitaGimnaziumokDiakjai. NKFIH K-116116.

42 Fazekas István, illetve Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt több tízezer [!] anyakönyvi rekord rögzítése nyomán tett közlései. Vö. *A Jezsuita oktatás Közép-Európában a nagyszombati egyetem és gimnázium példáján c. műhelykonferencia* vonatkozó diszkuszióját: https://institutumfraknoi.hu/hirek/tusor_peter_jezsuita_gimnaziumi_adatbazis_es_kora_ujkor_kutatas_uj_tavlatai. Az itteni eszmecsere nyomán az előadásom alapjául szolgáló kéziratomat érdemben átdolgoztam. Aláhúzendő, hogy a gimnáziumi be-iratkozások e kurrens vizsgálata előtt a kutatás rendre 18-19 évvel számolt az egyetemi tanulmányok kezdeteként (vö. például Szabó, „A költő három élete...”, 676, 11. j.). Magam szintén ezt tekintettem korábban axiómaként, és perdöntő érvként az 1629 körüli születés mellett, amit az alábbiakban lépés-ről-lépésre revideálni fogok.

43 Fontos megjegyezni, hogy a projekt adatbevitelében az anyakönyvek bejegyzési gyakorlatát követve a tanév „főéve” szerepel, a beiratkozás rendszerint már az előző év novemberében történt. Vö. FAZEKAS, KÁDÁR, KÖKÉNYESI és TERHOVÁČZ, *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század): Útmutató*, 3. Ugyanitt találhatóak az évfolyam-rövidítések feloldásai: hozzáférés: 2021.06.26, https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_0_Utmutato/?pg=2&layout=s. Az alább előforduló gimnáziumi iskolázottsági adatokat tehát a közreadókat követve a kora újkori tanévszámítás (november közepe/ vége–augusztus vége/szeptember eleje) szerint idézem. A mai gyakorlat szerinti átírás tanulmányomban ugyancsak indokolatlan lett volna, s óhatatlanul összemossódna a szeptember–június közötti modern tanévgyakorlattal.

A nagyszombati jezsuita iskola parvistái között 1644-ben tűnik fel Gyöngyösi István, ami első pillantásra inkább az 1629 körüli születés mellett szól. Megfelelő előképzettséget biztosító szellemi környezet, illetve családi háttér esetén azonban illeszkedhet az 1636–1637-es adathoz is!⁴⁴ 1650-ben pedig ugyanő az utolsó, retorikai osztály hallgatója.⁴⁵ Hogy merre járhatott a köztes időben, csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy egy évet még itt tanult, csak valamilyen oknál fogva nem jegyezték be az anyakönyvbe. A korszakban egyáltalán nem rendhagyó módon a közbülső osztályokat máshol kellett végeznie. Az első pillantásra leginkább szóba jöhető helyek Pozsony, Győr, Bécs, és talán Sopron; a messzi Szepes aligha valószínű. A pozsonyi matrikulák csak 1650-től ismeretesek, a soproni 1707-től. Győrben nem maradt fel bejegyzés róla.⁴⁶ Bécs további kutatást igényelne. E helyekről tehát nincsen kontrolladatunk.

Az 1650-es retorikai tanulmányok adatából az mindenesetre bizonyos, hogy az 1644-es parvista (major) nagyszombati iskolakezdést követően a principista, grammatikai, majd a szintaxista és poétikai osztályokat nem négy, hanem öt év alatt végezte el. A jelenség nem számított kivételesnek a korszakban, kiváltképpen a háború közbejöttével nem. Ahogyan olykor egy-egy tanév összevonása sem volt rendhagyó. Ugyancsak bevett szokásnak tekinthető, hogy az utolsó egy-két évet, a poétikát és a retorikát az egyetemen továbbtanulni szándékozók már Nagyszombatba visszatérve fejezték be. Ez Gyöngyösinél is megvalósult a retorika esetében.⁴⁷ A filozófiát, mint tudjuk, ezt követően, 1651 késő őszén kezdte el.⁴⁸

Akár az 1629 körül, illetve – megfelelő háttér esetén – akár az 1636–1637-ben született, Wesselényi–Széchy–Andrássy-familiáris, gömöri alispán Gyöngyösi István-

44 „Gyöngyösi, Stephanus 1644 parv. (Cat. Tyrn., I, 165r)”, in *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század). A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága: Anyakönyvi adattár (1616–1772)*, szerk. FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt és TERHOVÁZ Bálint, online adatbázis, 6082 sz., hozzáférés: 2021.06.26, https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat.

45 „Gyeöngyesy, 1650 rhet. (Cat. Tyrn., I, 216r)”, in *uo.*, 7465 sz.

46 Lásd az imént, a 43. jegyzetben említett adatbázis győri részét, illetve könyvváltozatát: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773)*, szerk. FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt és TERHOVÁZ Bálint, online adatbázis, hozzáférés: 2021.06.26, https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=0&layout=s.

47 Itt is megköszönöm Fazekas Istvánnak, egykoron tanáromnak az adatbázis időközben javított változatából az adatok rendelkezésre bocsátását, illetve az értelmezésükben nyújtott segítségét. A fentieket részben a vele folytatott konzultáció alapján fogalmaztam. – A jezsuita oktatás sajátosságaira újabban lásd: KÖKÉNYESI Zsolt, „A pozsonyi jezsuita kollégium diáklétszám-változásai a 17–18. században”, *Történelmi Szemle* 60 (2018): 283–298, 285–287; KÁDÁR Zsófia, *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron)*, Doktori disszertáció (Budapest: ELTE, 2016), 122, 175. Ugyanez könyvként: KÖKÉNYESI Zsolt, *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században*, Magyar történelmi emlékek: Értekezések (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020).

48 ZSOLDOS Attila, *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701: A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701*, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11 (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990), 72–73. A fenti adatok fényében kiváltképpen ironikus Badics monográfiájának azon része, ahol a sárospataki tanulmányokat részletezi, mi több, Comenius személyes pedagógiai hatását vélelmezi. BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 19–22.

hoz mindvégig megfelelően illeszkedik egy azonos nevű nagyszombati jezsuita diák szemlátomást koherens tanulmányi előmenetele. Aki a jelek szerint nemcsak egyetemkezdő évfolyamtársa volt 1651/1652-ben Esterházy Pálnak, hanem az akadémiai időszakot közös középiskolába járás előzte meg. 1650-ben mindketten bizonyíthatóan Nagyszombatban tanultak. A leendő nádor tudniillik ekkor kezdte el a poétikát.⁴⁹ Az a kétségekívül meglévő elméleti esély, miszerint mások is használhatták ezt a nevet az ungi névrokonon és a füleki Gyöngyösi(eke?)n s a költőn kívül, most végképp erősen lecsökken. Megtámogatásához tudniillik a történeti forrásokból „produkálni” kellene egy olyan újabb katolikus Gyöngyösi Istvánt, akinek életkoradatai konvergálnak ezekhez a tanulmányi és életkori adatokhoz, s későbbi pályarajza egy egyetemet járt nemeséhez illeszkedik. Ilyen azonban nincsen. Továbbá mind Wesselényi nádor (akinek fivére, Miklós [1608–1666] jezsuita szerzetes volt), mind fiai, mind pedig udvarának összes vezető tisztviselője kivétel nélkül bizonyíthatóan a jezsuitáknál tanult! A saját fiait majd szintén a Társaság atyáinál taníttató, az 1690-es években a rozsnyói rendházat rendszeres anyagi támogatásban részesítő Gyöngyösi neve ugyanazon anyakönyvekben található meg, mint nádori udvarbéli kollégáié.⁵⁰ Alapos kétség, hogy itt nem a költőről van szó, akkor merülhetne csupán fel, ha előtűnne egy másik azonos nevű személy bejegyzése valamelyik jezsuita tanintézményben, mely életkorilag is megfeleltethető, az esetleges peregrináció pedig adatütközés miatt biztosan kizárható lenne. Ám ilyen bejegyzés egyelőre nincsen, és realisan nem is várha-

49 Esterházy gimnáziumi tanulmányai: 1647 grammatika, 1648 és 1649 syntaxis, 1650 poetika, 1651. retorika. FAZEKAS, KÁDÁR, KÖKÉNYESI és TERHOVÁ CZ, *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század)*. A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772), 5478. sz. A majdani nádor 1635-ben született, a fentebb mondottak alapján egyáltalán nem rendhagyó tanulmányi előmenetelét főúri származásának köszönhetően magánúton megszerzett képzettsége magyarázhatja. Ebben szerepet játszhatott az Esterházy Miklós udvarában működő jezsuita *Missio Palatinalis*.

50 A nádor, fiai, illetve a nádori udvar vezető tisztviselői (Bory, Lessenyei, Makay, Tenturich) jezsuita iskolázottsági adatainak elősorolását lásd az 52. j.-ben idézendő tanulmányban, valamint: TUSOR, „»Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie«...”. Gyöngyösi 1694-ben írja, hogy öt fia közül az egyik Nagyszombatban logikát, a másik Kassán szintaxist tanul, a maradék három („*reliqui tres adhuc in statu innocentiae existentes*”) oktatása pedig otthon, „*sub privato praeceptore*” folyik. JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 145–149, 66, 148 sz.; lásd alább 78. j. is. A legidősebb fiú, Gyöngyösi Gábor nevét hiába keressük az egyetemi matrikulában, ami nyilvánvaló bizonyítéka a regisztrációs hiányságoknak. ZSOLDOS, *Matricula...*, 267. A logika előtt a poétikát (1692) és retorikát (1693) végezte Nagyszombatban. *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század)*. A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772), n. 17027. A korábbiakat nyilvánvalóan Kassán tanulta, és szemlátomást az apai mintát követhette abban, hogy a gimnáziumot már Nagyszombatban fejezte be. Feltétlen megemlítendő még, hogy Zsigmond 1700–1703 között ugyancsak Nagyszombatban tanult (synt., poet., rhet. 2×); György neve pedig a retorikai osztályban tűnik fel ugyanott 1703-ban, utóbbit tehát a két testvér együtt tanulta. Uo., 18939 és 19786 sz. BADICS szerint Gyöngyösi György 1715-ben szerzett seminarista-ként filozófiai magiszteri címet a nagyszombati egyetemen. BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 118. A csetneki születésű „Georgius Adalbert Gyöngyössy de Poroszló” 1716–1717-ben mint bécsi teológushallgató tűnik fel. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13 (Budapest: ELTE Egyetemi Levéltár, 2004) 204, n. 3160. – A rozsnyói rezidencia támogatására lásd alább, 98. j.

tó az ekkortájt folyamatosan működő többi, csekély számú és kisebb intézmény részéről. Az 1644-es parvista, 1650-es rhétor, 1651 őszén filozófia-hallgató Gyöngyösi István Nagyszombatból a költő Gyöngyösi.

A nagyszombati matrikulák nemcsak a kora újkori magyar katolicizmus fővárosához kötik immár serdülő korától az ízig-vérig barokk költőt. Nem csupán barokk klasszikus, latin műveltségének, a *Rózsakoszorúban* kicsúcsosodó katolikus lelkiségnek magyarázatát és egyben korai geneziséét tárják elének, mely az irodalmi életmű egészének ismeretében korántsem meglepő – inkább a hiánya volt, illetve lenne érthetetlen. Ám mindezen túl olyan adatokkal is szolgálnak, amelyek Gyöngyösi életútjának megértéséhez is fontos támpontokat nyújtanak. 1644-ben parvista osztálytársa nem más, mint a különféle lexikonok által rendre 1630-as születésűnek feltüntetett báró Wesselényi Ádám. Wesselényi Ferenc Bosnyák Zsófiától született idősebbik fia már egy évvel korábban megkezdte tanulmányait Nagyszombatban mint *parvista minor*. 1648-ban tűnik fel ismét, amikor összevontan végezte a szintaxist és a grammatikát, 1649-ben pedig poétikát tanult.⁵¹ Ekkor játszik Esterházy Pállal együtt egy színdarabban, méghozzá a Lippay György primás által alapított *Collegium Rubrorum* megnyitása alkalmából 1649. szeptember 1-jén.⁵²

Wesselényi Ádám ezt követően eltűnik a nagyszombati matrikulákból, s füleki kapitányként hal majd meg fiatalon 1656. január elején.⁵³ A közös iskolalátogatás, sőt az igazolható parvista kurzustársaság okán nagyon óvatosan mégis feltehetjük a kérdést: vajon nem azt a hiányzó láncszemet találtuk-e meg, ami Gyöngyösit az apa, Wesselényi Ferenc nádor udvarába juttatta? Vagy közvetlenül, vagy Ádám füleki környezetéből, a nádorfi korai halála után. Így a bizalmas és a titkárinál előkelőbb kamarási beosztás szintén magyarázatot kap, melyet az ifjan elhalt idősebbik fiú iskolatársa, barátja mindenki másnál könnyebben és indokoltabban nyerhetett el a murányi udvarban, viselve esetleg ezt a tisztséget már Wesselényi Ádám mellett is.

Arra, hogy ez az okoskodás nem tart feltétlenül rossz irányba, további támpontul szolgál, hogy Andrassy Miklós, akinek a költő 1672-től – Bécsből, Széchy Mária mellől történt szabadulását követően – szolgálatában áll, és fő familiárisa,⁵⁴ ugyancsak nagyszombati gimnazista volt. Adatolhatóan ugyan csupán 1643-ig, ám ekkor még csak a szintaxisnál tartott. Nem zárhatjuk ki tehát a korai személyes érintkezést az 1644-ben parvista Gyöngyösiel, a közös *alma mater* pedig kifejezetten igazolható.⁵⁵ Így már is érthetővé válik, hogyan kerülhetett Andrassy szolgálatába a *civiliter mortua* Széchy

51 *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század): A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772)*, 5478. sz. Ha viszont elvégezte a retorikát is, csak valamilyen oknál fogva hiányzik az anyakönyvi bejegyzés, akkor ismételt osztálytársa lehetett a költőnek.

52 JANKOVICS József, „Wesselényi Ferenc nádor és a festő Spillenberger János: Egy főrangú temetés művészeti vonatkozásai és utóélete”, *Ars Hungarica* 35, 2. sz. (2007): 239–254, 240.

53 Uo.

54 Lásd részletesen BADICS Ferenc, „Gyöngyösi István ismeretlen levelei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 23 (1913): 65–98, 65–67 (az ungi adatok negligálandók).

55 Andrassy tanulmányi adatai: 1640 principista, 1641 grammatista, 1642–1643 syntaxista. *Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század): A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága: Anyakönyvi adattár (1616–*

Máriaé után. Plasztikusabb lesz az a bizalmi viszony is, ami közte és Andrássy között nemcsak publikált levelezésük, hanem újabb adatok alapján szintén kimutatható:⁵⁶ utóbbi miért támogatja alispánságát, miért ad a költőnek házat Csetneken, majd Krasznahorkán stb.

A szemünk előtt felsejlő, közös jezsuita iskoláztatáson alapuló katolikus nemesi *Netzwerk*, illetve a familiárisi rendszernek a tanulmányok során kialakult kapcsolatokra visszavezethető rendezőelve: mind-mind olyan szempontok, melyek a módszeres matrikula-kutatás alapján váltak megfogalmazhatóvá. Jelen esetben a költő Gyöngyösi vonatkozásában, ám az ő esete nyilván nem rendkívüli. A példa azt mutatja, hogy az adatok szisztematikus vizsgálatával a 17. századi rendi társadalom szerveződése a korábnál sokkal áttetszőbbé válhat.

4. Gyöngyösi István származásáról, családi viszonyairól

A matrikulák a magyar Ovidius családjának azonosítására szintén kiindulópontot adnak. Személyének ungi névrokonáról történő leválasztása közben, némi túlbuzgalommal nemcsak működésének súlypontját, hanem egy rövid exklamáció erejéig eredetét: családját és származását is Gömörhöz kötöttem. Szabó András Péter azonban meggyőzően kimutatja, hogy nincs nyoma Gyöngyösieknek Gömör vármegye nemességének sorában. Aláhúzza, miszerint a család később sem tudott gyökeret eresztetni, és miután mind az 1674-ben Csetneken, mind az 1684-ben Krasznahorkán az Andrássyaktól zálogjogon kapott házat és részbirtokot a költő halála utáni években, illetve már 1697-ben Andrássy Péter visszaváltotta, eltűnt Gömör életéből.⁵⁷ Leszámítva persze a Gyöngyösi György váradi kanonok által 1753-ben Csetneken építtetett, máig álló katolikus templomot.⁵⁸

Honnan származtak a Gyöngyösiek? Valamikor nyilván Gyöngyösről, a Mátra aljáról. A nem túl ötletdús válasz rögtön izgalmassá válik, ha azt látjuk, hogy a nagyszombati gimnázium hallgatósága sorában 1626-tól kezdve sorban három, egyaránt Gyön-

1772), 4654. sz. A vissza-visszatérő állítás, hogy konvertita lett volna, így erősen megkérdőjelezhető, sőt már székelyföldi származása okán is az.

56 Vö. SZABÓ, „A költő három élete...”, 668.

57 Uo., 677.

58 A nőági vonatkozások a gömöri továbbélés szempontjából nem meghatározóak. Érdekes mégis megemlíteni, hogy Julianna lánya mellett (rá és férjére, Pletrich Jánosra lásd MNL-OL MKL Libr. reg. [A 57], vol. 36, fol. 472–473.) Gyöngyösi oldalági nőrokonának létezése is ismert Gömörben vagy annak környékén, aki Banis Gáspár felesége volt. Vö. JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 333–334, 161 és 450 sz. Lásd még: BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 113–119.

györsről származó nemes magyar ifjú tűnik fel: Gyöngyösi András,⁵⁹ Gyöngyösi János⁶⁰ és Gyöngyösi Ferenc.⁶¹ Kijövetelüket a Hódoltságból magasabb tanulmányok végzésére az 1622-ben felállított katolikus iskola alapozhatta meg. Katolicizmusuk hátterét a Hódoltság egyik egyházigazgatási központjának számító virágzó gyöngyösi plébánia, a helybéli ferences kolostor képezhetette. Nagyszombati megjelenésük annak a pezsgésnek a folyamatába illeszkedik, amely Gyöngyösön az 1630-as évek derekán jezsuita rezidencia, illetve népszerű és látogatott jezsuita középiskola megalapításához vezetett.⁶²

A kora újkori társadalmi mobilitás vizsgálata azt mutatja, hogy egy család több tagjának együttes felemelkedése mögött rendszerint ott áll egy egyházi javadalommal bíró pártfogó: *compatriota*, azaz földi, családi barát stb., netalán egy rokon az előző generációból.⁶³ Nos, éppen találunk ekkoriban egy ilyen szóba jöhető, az egri egyházmegye területéről származó nyitrai kanonokot, Gyöngyösi Mihályt. Rómában a kora újkori magyar művelődéstörténetben páratlan jelentőségű *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként tanult 1614–1618 között.⁶⁴ 1625. szeptember 22-én káptalanbéli tár-

59 1626–1629 között (gram., synt., poet., rhet.) „nobilis ex Gyöngyös” (i.h., n. 1112). – Gyöngyösi Andrást megelőzően az első gyöngyösi hallgató az előző évben, 1625-ben tűnt fel Nagyszombatban, méghozzá Széchenyi György személyében (poet.), akit ugyanakkor Thassy Gáspár (gram.), Gottmann Jakab/János (gram.), Járpás Demeter (synt.), Czoma Márton (gram.) és Jászládányi Márton (synt.), majd 1626-ban Király András (rhet.) követett. Uo., 739, 748, 768, 788, 829, 841 (vö. 841 is, Gyöngyösi Gergely/György, de származási hely nélkül), 1048. sz.

60 1626 (parv.) (1284. sz.), vélhetően azonos vele az adattárba külön szám alá felvett Gyöngyösi János, 1628–1632 (princ., gram., synt., az utóbbit háromszor végezte), 1628-ban és 1630-ban gyöngyösi polgár, a többi évben gyöngyösi nemes megjelöléssel (uo., 1705. sz.).

61 1628–1630 (gram., synt., poet.), nobilis de Gyöngyös (1641. sz.). Lásd még: uo., 2690 sz. is (1632, parv., Gyöngyösi Márton Gyöngyösről). Vö. MNL-OL-A 130-Illésy-1g-0939.

62 MOLNÁR Antal, *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, METEM könyvek 49 (Budapest: METEM, 2005). – További kutatásnak kell majd kideríteni, hogy mire vezethető vissza a családnak a költő gyerekeinél feltűnő „de Poroszló” nemesi előneve. A falu Gyöngyöstől jó 60 km-re található. Újonnan kínálkozó lehetőség, avagy valami régi jog folyománya volt-e, jelenleg nem eldönthető, miként az sem, hogy Gyöngyösi vajon használta-e már.

63 A vonatkozó bőséges irodalomból lásd leginkább további irodalommal: Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen: „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, Schriften der Philosophischen Fachbereiche der Universität Augsburg 14 (München: Ernst Vögel, 1979), 45–49; Wolfgang REINHARD, „Ämterlaufbahn und Familienstatus: Der Aufstieg des Hauses Borghese 1537–1621”, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 54 (1974): 328–427; Wolfgang REINHARD, „Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft”, in *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, Hg. Winfried SCHULZE, Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 12, 333–351 (München: R. Oldenbourg Verlag, 1988), 335–340.

64 VERESS Endre, *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex regno Hungariae oriundorum 1599–1917*, Fontes Rerum Hungaricarum 2 (Budapest: Stephaneum Nyomda, 1917), 21. „Michael Gyöngyössi (Ungarus)”. Itt említve a származás helyéül az egri egyházmegye, ami aligha jelenthet mást, mint Gyöngyöst. Az anyakönyvi bejegyzés szerint harmadmagával 1614. december 1-jén érkezett a nyitrai káptalan jóvoltából, katolikus származású (a *nobilis* jelző viszont hiányzik neve mellől), még a kisebb egyházi rendek sem voltak feladva számára, tanulmányait a logikával kezdte (*destinatus ad logicam*). 1618. április 30-án távozott, negyedéves teológusként és felszentelt papként. Korábbi tanulmányai helyeként Olmütz van megjelölve. Az olmützi matrikulákban 1612-ben „Michael Siro de Geongieos Ungarus”-ként szerepel, és az ugyancsak gyöngyösi születésű Simándi István majdani erdélyi püs-

sa, Kecskeméti Végh Benedek örkanonok előtt tett 1000 forint értékben alapítványt a nagyszombati jezsuitáknál szegény diákok (*pauperes studentes*) tartására.⁶⁵ Igazolhatatlan, de szembeötlő egybeesés, hogy éppen ezt követően, az 1626-os tanévben jelenik meg egyszerre a három említett fiatal nemes gyöngyösi Gyöngyösi a matrikulákban.⁶⁶

A Mátra aljáról Nagyszombatba érkezett gimnazisták közül Gyöngyösi András kelti fel leginkább érdeklődésünket. Azonos nevű személy 1637-ben Homonnai Drugeth János országbíró, ungi főispán és felső-magyarországi főkapitány „udvari sekretáriusa”-ként tűnik fel. A névegyezés aligha a véletlen műve, s nemcsak a névalak viszonylagos ritkasága miatt. Az 1640-ben Ungváron jezsuita kollégiumot alapító főúr titkárának katolikusnak és iskolázottnak kellett lennie, utóbbi kritérium teljesítésére pedig megelőzően leginkább Nagyszombatban nyílt lehetőség. A Pázmány Pétert és Esterházy Miklóst gyámjául tudó, a grazi jezsuita egyetemet látogató Drugeth János apja,

pökkel syntaxist tanult. Szőgi László, „Az olmtüzi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1850 (Forrásközlés)”, in *Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történész-tanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*, szerk. E. Kovács Péter, Kalmár János és V. Molnár László, 191–225 (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1991), 202. Mind olmtüzi, mind római tanulmányait szemlátomást összevonva, különbözőzeti vizsgákkal végezhetette.

65 A teljes irat kiadva: VAGNER József, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez* (Nyitra: Huszár István Könyvnyomdája, 1896), 196–197. Az összeget a kollégium rektorának kellett behajtania kamatostul a nagyszombati Paxy János nagyszombati polgártól, erre minden szükséges felhatalmazást megkapott. – A nyitraiak igazolhatóan közvetlen kapcsolatban álltak a gyöngyösi ferencesekkel. Kecskeméti kanonok 1630-as végrendeletében többször megemlékezik róluk. Uo., 199. Érdemes itt felidézni Keresztesi Máté nyitrai helynök, 1631-től gyöngyösi plébános közismert példáját is. PÁZMÁNY Péter, *Összegyűjtött levelei*, kiad. HANUY Ferenc, 2 köt. (Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, 1911), 2:166–167, 643. sz. Már Gyöngyösi Mihály külhoni tanulmányai mögött is vélelmezhető egy (rokon, földi) pártfogó Gyöngyösi János nyitrai kanonok (1600–1615 k.) személyében. Őt Vagner kifejezetten gyöngyösi születésűnek mondja, Rómából hazatérve tulajdonképpen patrónusa megürült javadalmát foglalhatta el „Mihály pap”, ahogy Pázmány nevezte. VAGNER, *Adalékok...*, 208.

66 Az viszont igazolható, hogy az eredetileg Síró családnevű (vö. imént, 64. j.) Gyöngyösi Mihály kanonok és a költő családja két különböző nemesi család. Előbbinek tudniillik fennmaradt Pázmányhoz 1633. október 2-án írt levele (előzményére vö. *Pázmány Péter összegyűjtött...*, 2:448–449, n. 851), rajta papírfelzetes pecséttel. A címerpajzson faágon álló, jobbra forduló madár található, amely csőrében leveles ágat tart. Felette egy hatágú csillag. A sisakdísz megismétli a címerképet. Prímási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta radicalia, Classis X, Nr. 196, 244–245; itt is köszönöm Hegedűs András szíves segítségét). Ez szemlátomást nem egyezik a költő unikornisos címerével, és már a negyedik Gyöngyösi család jelvénye, amit ismerünk. Vö. fentebb 21. jegyzet és alább, 72. j. – Gyöngyösi Mihály biogramjai, téves halálozási adatokkal: VAGNER, *Adalékok...*, 208–209; KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900* (Esztergom: Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900), 250. Utóbbi 1638-tól említi esztergomi kanonokságát, a *Királyi Könyvek* szerint azonban még ebben az évben meghalt, zselicszentjakabi apátságát november 20-án elhunytá miatt adományozták tovább. MNL-OL MKL Libr. reg. (A 57), vol. 9, fol. 175–176. A kinevező irat tévesen említi veszprémi kanonoknak. Ezt nyitrai, majd esztergomi dignitása kizárja, a veszprémi egyházmegye proszopográfiájában sem találjuk. PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történelmi névtára (1630–1950)*, Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8 (München: Görres Gesellschaft, 1987), *ord. alph.* – Vélhetően a véletlen műve, hogy a költő fia, Gyöngyösi György is éppen zselicszentjakabi apát lett, kerek egy évszázad múlva. Lásd fentebb 66., és alább 92. j.

Drugeth György nyomdokaiban járva, mind birtokait, mind rangját és tisztségeit tekintve a Habsburg-uralom első számú exponense volt Felső-Magyarországon, az erdélyi határ mentén.⁶⁷ Udvari titkári tisztségének elnyerése bizonyos rangot jelentett.

Nem tudható, hogy Gyöngyösi András, miután 1629 szeptemberére befejezte Nagyszombatban a rétori osztályt, hogyan került Homonnai Drugeth János familiárisai közé, de 1637-ben már huzamosabb ideje a felső-magyarországi mágnás mellett lehetett. Az országbíró Varannón házat és hozzá tartozó birtokrészeket ugyanis „jámborul, híven és tökéletesen szolgált szolgálattyyát, reá bízott dolgainkban hívségét és dexteritását” említve juttatott neki, továbbá „maradékinak, successorinak és Legatariussinak” – zálogjogon. Az ingatlant és tartozékait ő és utódai csak a 300 magyar forintnyi zálogösszeg lefizetése fejében válthatták vissza, kiegészítve az esetleges hozzáépítések árával, melyek lehetőségeit szintén szabályozták. A formulaszerű meghatározásból, valamint abból, hogy hasonló feltételekkel szintén lehetőséget („előbérleti jogot”) kapott alkalmadtán a szomszédos ház birtokbavételére, nem nyerünk közelebbi támpontot arra, hogy Gyöngyösi Andrásnak vajon ekkor már lehetett-e családja, vagy épp a családalapításról van-e szó? Az *inscriptio* formájában kapott juttatás, a familiárisi egzisztenciaalapítás jellege és ténye inkább az utóbbit valószínűsíti. Tudniillik nemcsak a szokásos különféle részbirtokokat kapja fizetségül, hanem „egész hely épületét egy Háznak [...] szántó földével, rétjeivel, legeltető helyekkel, kertéivel, erdőivel, szőlőivel, halászó vizeivel”, aminek szükségét a házasságkötés és a gyerek születés mindennél inkább indokoltta és sürgetővé teszi. A Kassán, 1637. október 6-án kiállított adománylevelével vállalta, hogy az esetleges visszaváltásra nem fog sor kerülni Gyöngyösi András életében. Ebből következik, hogy egy újbóli zálogba adási aktus egyúttal az ő elhalálózását is adatolja.⁶⁸

A fontos családtörténeti dokumentumot a szepesi káptalani levéltárból Nagy Iván adta közre nyitó darabként 1897-es inkriminált közleményében, melyben a radvánci Gyöngyösy István életét a költővel elegyítette.⁶⁹ A tudományt kacsaringós tévútra vivő forrásközlésében és azt megelőző elemzésében Nagy Iván – a 21. századra végül tévesnek bizonyult – magabiztossága az adatok 1652-vel kezdődő sorolásával indul, előtte szemlátomást nem nagyon tud mit kezdeni Gyöngyösi Andrással. Őt ugyanakkor a költő apjának vagy nagybátyjának tartja, sőt a Homonnai-Széchy rokonság révén e szálon juttatja el őt a murányi udvarba is, lévén hogy Homonnai Drugeth János Széchy Mária anyai nagybátyja volt.⁷⁰

Nagy Iván bizonytalanságát talán az magyarázhatja, hogy nem igazán érthette: a magát radváncinak valló és arrafelé birtokos Gyöngyösi István – ő, már tudjuk, nem a

67 BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*, Doktori disszertáció (Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2015), 173–176. Drugeth János országbírói kinevezésére 1636. április 29-én, kassai főkapitányi beiktatására 1636. július 21-én került sor. SZÖGI László, „Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából”, in *A kronológia kézikönyve (Tudománytár)*, szerk. GAZDA István, 93–117 [Archontológia] (Budapest: Könyvtérképesítő Vállalat, 1985), 111; Kassa Város Levéltára (Archív Mesta Košic), Collectio Schwarzenbachiana AMK Coll. Swarzenbach., n. 6589.

68 A magyar nyelvű inskripció oklevél kiadási adatait lásd a következő jegyzetben.

69 NAGY, „Oklevelek Gyöngyösi...”, 81–88, 202–214, 362–368, 481–488. Az *inscriptio* közlése: 81–82, I. sz.

70 NAGY, „Gyöngyösi István életrajzi...”, 424–448, 429.

költő – családja vajon mit keresett Varannón. Az Ung vármegyei törzsökös Gyöngyösyek és az országbírótól házat kapó Gyöngyösi András a nagyszombati jezsuita matrikulák gyöngyösi származás-bejegyzéséből következőleg azonban bizonyosan két különböző családhoz tartoznak. Habár a részint dilettáns, részint szorgos Gyöngyösy László által időközben közreadott ungi családtörténeti dokumentumokból is kiátlóan hiányzik az országbírói titkár személye,⁷¹ e különbözőséget Badics mindvégig csupán gyanítja, miközben igyekezett cáfolni, hogy Gyöngyösi Andrásnak és a Homonnaiaknak szerepe lehetett a költő Murányba kerülésében. Leginkább az ütött szöveget a fejébe, hogy az Ung vármegyében honos (eredetileg Horváth vezetéknevű) Gyöngyösyek korábban heves birtokperbe kerültek a grófi családdal, mely tény nyilvánvalóan ellentétben állt az egyik családtag bizalmas familiárisi/titkári beosztásával. Kimondani ugyanakkor nem meri, miszerint a Varannón zálogbirtokos Gyöngyösi András nem rokon velük. Végül Nagy Ivánt, majd ebben az irányban Gyöngyösy Lászlót követve a költő származását hosszas habozás után tévesen épp az ungi családhoz köti. Gyöngyösi András kezdetben általa is nyitva hagyott apaságát végül elveti, inkább rokonnak vagy névrokon támogatónak tartja őt. A személyével kapcsolatos bizonytalanságot végül úgy oldja fel, hogy a biográfiai pszeudokánont mintegy nyolc évtizedre rögzítő 1939-es monográfiában még csak meg sem említi Gyöngyösi András nevét.⁷²

Kutatásai közben Badics két fontos új adatot hoz az országbírói titkárra. Egy Homonnai-féle újabb záloglevelet 1640-ből, melyben szerepel Gyöngyösi András felesége is, „nemzetes Haczkai Judit asszony”. Kimutatja továbbá, hogy a már 1645-ben elhunyt

71 GyöNGYÖSI László, „Adatok a Gyöngyösi-család történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 15 (1905): 59–65, 206–230; GyöNGYÖSI László, „Adatok Gyöngyösi István életéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 18 (1908): 194–204, 338–346; GyöNGYÖSI László, „Adatok Gyöngyösi István életéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 90–109, 212–231, 341–357, 470–485.

72 Badics álláspontjának evolúciója jól nyomon követhető. 1908-ban még nem foglal állást, vajon ki lehetett a költő apja. Gyöngyösi Andrásal Nagy Iván és a saját adatai nyomán ugyan kezdetben még számol esetlegesen szülőként is, igaz, inkább rokonnak, illetve közelben élő, sőt nevelő hatást gyakorló névrokonnak tartja őt. Ekkor még némi gyanúval tekint a Nagy Iván által „felfedezett” és Gyöngyösy László által buzgón kultivált ungi vonalra: „Eszerint költőnk a Gyöngyösi-Horváth családból származott. Ez a származtatás azonban még nem egészen világos...”. És indoklásképpen felhívja a figyelmet a címerek eltérő voltára! Ismeri az oroszlános, a vitézes és az unikornisos változatot is, vö. SZABÓ, „A költő három élete...”, 664–665. A megoldás kapujában (mármint hogy három teljesen különböző családról van szó) azonban tanácstalanul toporogni kezd, majd narratívájában az ungi vonalon halad tovább. A három különböző család azonosítása ezután egészen a 21. századig várattott magára. BADICS Ferenc, „Jegyzetek Gyöngyösi István életrajzához”, in *Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára*, szerk. RADÓ Antal, 202–210 (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1908), 203–204, 206. 1928-as kritikai összegzésében Badics bár több helyen helyre teszi Dugonicsot, Nagy Ivánt és Gyöngyösy Lászlót, végül enged utóbbi kritikájának, forráspublikáció-özönének, ami kitölteni látszott a biográfia korai éveinek hiányát. Végérvényesen az ungi vonal mellett teszi le a voksát, elfogadva, hogy Gyöngyösi János az apa, ami valóban igaz, de az ungi fiskális Gyöngyösi Istvánra és nem a költőre. GyöNGYÖSY László viszontkritikája: „Adatok Gyöngyösi István életéhez (Második közl.)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 212–231, 217; BADICS, *Megoldott problémák...*, 5–6, 8. A kutatásait szintetizáló életrajzi monográfiában Gyöngyösi Andrást már hiába keressük. A részletes, élvezetes, ám teljesen hamis „ungi” narratívába valóban nem illet bele az ő személye. BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 9–22.

Homonnai Drugeth János országbíró titkára sem éli túl (sokkal) a század derekát. 1651. október 23-án varannói házát már másvalaki kapta meg.⁷³ Bár az 1637-es záloglevél csupán egy hónap felmondási időt ír elő, Gyöngyösi András – mintegy 40 éves kora körül bekövetkezett – halála ennél hónapokkal, sőt akár egy évvel korábbra tehető. A zálogösszeg letétele a tulajdonos Homonnaiak részéről, a visszaváltás folyamata, a *fructus non exacti* szokásos problémái, majd az újbóli bérbeadás, mindeközben az előírt határidők betartása, az okiratok kiállíttatása, bejegyeztetése hosszabb időbe telt. Az elhalálozás akár már 1651 előtt bekövetkezhetett.⁷⁴

A megfelelő helyi értékükre kerülő adatokból *puzzleszerűen* összeálló, koherens kép rajzolódik ki. Úgy tűnik, hogy Nagy Ivánnak Gyöngyösi Andrásban a költő apját sejtő intuíciója a számos alaptalan találgatás és zsácutca közepette esetleg mégis a megoldás kulcsát adja. Az országbírói titkár életadatait tekintve ez lehetséges. Nagyszombati tanulmányait épp 1629-re fejezte be a retorikai osztállyal. Házasodása elvileg ekkor is elképzelhető, sokkal inkább reális azonban nyolc évvel később, a familiárisi zálogbirtok és lakóház inskribálása időszakában. A varannói egzisztencia-alapítás 1637. évi dátuma pedig már-már kísértetiesen egybeesik a költő 1670. szeptemberi 33 éves önbevallásán alapuló születési dátummal! Emlékszünk, Gyöngyösi András 1637. október 6-án kapott lakóházat Varannón. A költőéhez hasonló, korban hozzá közel álló esetleges családtag iskoláztatásával kapcsolatos adatra nem lehetünk figyelmesek. 1644-ben csak István neve tűnik fel a nagyszombati matrikulákban, következésképpen idősebb fiútestvére nem igazán lehetett. (Fiatalabb igen, de az már nem Nagyszombatban kezdhetett, a homonnai-ungvári, illetve kassai kollégium diáksága viszont jórészt még *terra incognita*.) Minden jel szerint az elsőszülött fiú megérkezése Gyöngyösiékhez lehetett a ház „adományozásának” közvetlen előzménye. E meglátások mentén egy lépéssel tovább lépve a születési évet 1637-re szűkíthetjük.

Nos, ha Gyöngyösi András apasága vonatkozásában igaza van Nagy Ivánnak, akkor a költő Gyöngyösi gyermekkorának jó részét Varannón tölthette, alkalmanként talán az onnan mindössze 50 km-re fekvő Kassán is, Homonnai Drugeth János főkapitányi székhelyén, illetve a Laborc-parti Homonnán, olykor pedig Ungváron. Amikor tehát Nagy Iván ötletszerűen Ungvárra és Kassára teszi a költő alsóbb tanulmányait, nem járt messze a valóságtól.⁷⁵ Amennyiben ugyanis Gyöngyösi András a költő apja, és Varannó a család lakhelye, úgy felfejthető a 7-8 éves iskolakezdés háttere, valamint beazonosítható a közbülső gimnáziumi osztályok (princ., gramm., synt., poet.) öt év alatti végzésének fentebb megfelelő kontrolladatok híján homályban maradt helyszíne.

A megoldás kulcsát a homonnai-ungvári jezsuita kollégium nyújtja. Az 1610-es évek derekán még Homonnai Drugeth György által fundált, viszontagságos történetű intézmény és a mellette működő gimnázium csak 1646-ban költözött át Ungvár-

73 BADICS, *Megoldott problémák...*, 5–6.

74 Badics kizárólag 1651 őszét feltételezi Gyöngyösi András halálának dátumaként. Uo.

75 NAGY, *Gyöngyösi István életrajzi...*, 429. A jezsuitáknál végzett tanulmányokat – leginkább annak Kassára vonatkozó – részét kritizálja: BADICS, *Megoldott problémák...*, 5; BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 18, 21. j.

ra.⁷⁶ Megelőzően 1629–1644 között folyamatosan működött Homonnán, a Tapoly-menti Varannótól mindössze 25 km-re. Következésképpen az 1640-es évek elejétől figyelembe lehet venni a homonnai kollégium tagjai közül Homonnai Drugeth János országbíró udvarában, illetve Kassán működő missziót is, amennyiben rekonstruálni akarjuk azt a katolikus spirituális és szellemi környezetet, amiben Gyöngyösi korai formatív éveit tölthette.⁷⁷ Olvasni, írni megtanulhatott, s a latin nyelvi alapokat saját gyermekeihez hasonlóan magántanulóként is megszerezte.⁷⁸ Ez a szellemi, spirituális környezet és családi háttér: állandó jezsuita jelenlét, nagyszombati tanulmányokat maga mögött tudó, a katolikus országbíró udvarában titkárkodó apával valóban biztosíthatta a korai

76 Ungvár vonatkozásában tudunk egy 1640-es, majd egy 1646-os újraalapításról, a szakirodalom általában nem ad egyértelmű támpontokat a költözés részleteire, sőt többségében 1640-től leginkább már ungvári működésről szól (ezeket tételeken nem idézem, vö. például KÁDÁR, *Jezsuita kollégium...*, 232). Ez azonban téves lehet, hiszen az ungvári építkezések több mint egy évtizedig elhúzódtak, kezdetben mindössze két jezsuita tartózkodott Ungváron irányításukra. A homonnai kollégium más célra történő hasznosítása pedig 1646-tól valószínűsíthető. Erre az évre jutottak az ungvári épületek olyan készültségi szintre, hogy a páterek átköltözhettek és az oktatás is megindulhatott. A *fundatio* királyi megerősítése pedig csupán 1649-ben kelt. Vö. TERDIK Szilveszter, „Ungvár (Ужгород), egykori jezsuita templom, görögkatolikus székesegyház”, in *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig: Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*, 2 köt. szerk. KOLLÁR Tibor, 2:400–404 (Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Könyezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft, 2013), 2:400–401; VÉGHSEŐ Tamás, „Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében”, in *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon: Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából*, szerk. SZABÓ Irén, *Folia Collecta* 2, 214–226 (Sárospatak: Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014) 216; TERDIK Szilveszter, „Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében”, in *Bacsinszky András munkácsi püspök: A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2009. november 12–14, szerk. VÉGHSEŐ Tamás, *Collectanea Athanasiana* I/6, 198–243 (Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2014), 203; BUJDOSÓ István, „Az Ungvári Drugeth Gimnázium története”, *Acta Beregsasiensis* 10, 1. sz. (2011): 101–112, 104–107. (Együtt 13, 3. sz. [2011]: 70–81.) Bár utóbbi cikk sok kívánnivalót hagy maga után, amellet mégis meggyőzően érvel, hogy az oktatás 1629–1644 között végig Homonnán folyt, sőt a linzi békét követő hónapokban is ott indult újra, s a tényleges ungvári oktatás kezdete így 1646 ősze lehet. Vö. TERDIK Szilveszter, „Az ungvári jezsuiták Mária-kongregációjának albuma: (Részleges) forrásközlés”, in *Barokk vallásos közösségek*, szerk. BOGÁR Judit és DÉRI Eszter, Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 15 (Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017), 213, 7. j.

77 A kollégium tagjai közül egy-két páter rendre a Homonnaiak udvarában tartózkodott. Vö. KÁDÁR, *Jezsuita kollégium...*, 22, 68. j. Az egyes jezsuiták személye és feladatköre: Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae*, 11 köt., Monumenta Historica Societatis Iesu 125 (Roma: Institutum Historicum S.I., 1982), 2:482, 503, 520–521; Uo., 3:13–14, 35–36, 64–65, 105 141–152, 152, 178, 221–222, 251, 280–281. A felsorolásból kitűnik, hogy az 1638-as (nyilvánvalóan elírás, másolási) hiba kivételével mindvégig Homonna szerepel a kollégium megnevezéseként, Ungvár csak 1647-ben tűnik fel, először mint *Collegium Ungvariense olim Homonnense*, majd már kizárólag mint *Collegium Ungvariense*. Uo., 178, 221–222, 251, 280–281.

78 A költő Kassán 1694 februárjában írja, hogy öt fia közül egy Nagyszombatban filozófiát, egy Kassán szintaxist, a maradék három pedig otthon tanul, magántanító felügyelete alatt: „Et succrescent mihi filii etiam quinque, quorum primus Tyrnaviae philosophiae, alter hic syntaxi, reliqui tres adhuc in statu innocentiae existentes domi meae sub privato praeceptore studiis navant operam.” JANKOVICS, NYERGES és TUSOR, *Gyöngyösi István levelei és iratai*, 145–149, 66 sz.

iskolakezdés tudásbeli feltételeit 7-8 éves korban. Gyöngyösi András apasága és ezzel az 1637-es születési dátum egyre nagyobb valószínűséget nyer.

Ami biztos: Gyöngyösi 1644-ben még nem volt azon a szinten, hogy a rendes gimnáziumi első osztályt, a *principaliát* megkezdhetné volna. A homonnai intézmény pedig 1644-ben Rákóczi György támadása miatt bezárta kapuit, és a jezsuiták egész Felső-Magyarországról távozni kényszerültek.⁷⁹ Itt jön az említett *puzzle* következő fontos, adatolt darabja, ami nagyban növeli az elmondottak valószínűségét. Ezzel tudniillik magyarázatot nyer, hogy Gyöngyösi miért Nagyszombatban tűnik fel 1644 folyamán mint a parvista osztály tanulója. Tudjuk, hogy az erdélyi fejedelem csapatai elfoglalták Homonnát is, előzőleg Drugeth János országbíró szintén menekülni kényszerült a támadás hírére, 1644. március első napjaiban már Csejtén találjuk.⁸⁰ Nem túl merész a feltevés, hogy fontosabb familiárisai vele tartottak, titkára mindenképpen. A költő 1644-es nagyszombati tanulmányait tehát családi viszonyainak alakulása, biztonsági szempontok is indokolták, nem csupán a lakóhelyéhez közeli homonnai-ungvári iskola bezárása.⁸¹ Érthetővé válik továbbá, hogy miért tűnik el Nagyszombatból ezt követően évekre. A linzi béke megkötése után ugyanis ismét megindult az oktatás Homonnán, majd Ungváron, ahol 1646-ban hivatalosan újraalapították a kollégiumot.⁸²

Az 1650. tanévi nagyszombati gimnáziumi visszatéréshez illeszkedik a következő *puzzle*-darab. Azt, hogy Gyöngyösi a felsőfokú tanulmányokat megelőzően elvégezte a retorikai osztályt az 1650-es tanévben, nemcsak az egyetemre menetel előkészítésével magyarázhatjuk. A rendi katalógusok szerint ugyanis a már 11 főre gyarapodott ungvári kollégium tagjai közül 1650-ben még mindig hiányzik a retorika tanára! A principalia,

79 A rendi katalógusokban „Collegium Homonnense cum dispersis” és „cum missionibus dispersis” megjelöléssel. Uo., 141–142, 152 (az 1645. és az 1646. évre, az 1644. év teljes létszámmal van jelölve [uo., 105]). A magyarázatot az adja, hogy a katalógusok az előző év végi, ill. év eleji rendi diszpozíciók adatait tartalmazzák). Lásd még az imént, a 76. j.-ben idézett irodalmat.

80 1644. január 24-én még Homonnáról, március 2-án már Csejtéről (anyja Nádasdy Katalin, Báthory Erzsébet lánya volt) ír Lippay György primásnak. PL AS Act. rad., Arch. saec., Nr. 196, 13. cs., 23 és 223. fol. Nyáron viszont már részese volt a harcoknak. A hadjáratra további irodalom: CSEH-SZOMBATHY László, „I. Rákóczi György 1644-es hadjárata”, *Hadtörténelmi Közlemények* 3 (1957): 43–76; CZIGÁNY István, „I. Rákóczi György erdélyi fejedelem királyellenes hadjárata a harmincéves háborúban (1644–1645)”, *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae* 44 (2017): 75–96.

81 Átmenetileg még Nagyszombat is bezárt, 1644. febr. 11-én Lippay primás utasítást adott a fejedelem küszöbön álló támadása miatt az oktatás beszüntetésére, és hallgatók elbocsátására. MNL-OL MKA Act. les. (E 152), Coll. Tyrn., Irreg., 10. t., 18. sz. Erre végül a húsvéti szünetben került sor, de a tanítás nyárra újraindult. (Lásd az 1644-es tanév krónikáját: *Acta Iesuitarum in Hungaria ab anno 1599 usque 1647*, Turócszentmárton, Matica Slovenská, RKHS 1425a, fol. 1–398, 345r–363v; a felvételeket Fazekas István bocsátotta rendelkezésemre.) A várost végül messze elkerülték a hadmozdulatok, ősztől itt kezdődtek meg a békealkudozások. Lásd az előző jegyzetben idézett irodalmat. – Bár az 1644-es tanév 1643 novemberében indult, a lehetőség adott volt az év közbeni beiratkozásra. Szemléletes példa erre, hogy Sopronban az iskola indulásakor beiratkozó 32 diák létszáma még az első tanévben közel 100-ra emelkedett. KÁDÁR, *Jezsuita kollégium...*, 180. Az anyakönyvek forrásértékére: uo., 173, 177.

82 Lásd az imént idézett vonatkozó irodalmat a 76. jegyzetben. Pozitív adatot egyelőre hiába keresünk a költő ungvári tanulmányaira, a töredékesen fennmaradt kongregációs bejegyzések sem segítenek. TERDIK, „Az ungvári jezsuiták...”, 211–238, 223–237.

grammatika, poetika és szintaxis rendelkezett oktatóval, a retorika viszont nem került feltüntetésre. Ennek tanára, P. Stanislaus Ziveczki csak a következő évben, 1651 során érkezett meg Ungvárra.⁸³ Ha tehát valaki az 1650-es tanévben tanulmányait a retorikával be kívánta fejezni, annak peregrinálnia kellett egy másik intézménybe.

Az 1644-es tanévben Homonnán megszűnik a tanítás az erdélyi támadás miatt, feltűnik Nagyszombatban egy parvista Gyöngyösi István. 1650-ben nincsen még retorikaoktatás Ungváron, megjelenik megint csak *in civitate Tyrnaviensi* Gyöngyösi István, épp mint rétor-hallgató. A hagyományos történeti adatok sötétjéből az elveszett Gyöngyösi-biográfia kontúrjai kezdenek mind élesebben előtűnni, főként a kutatás számára újonnan hozzáférhetővé vált gimnáziumi adatbázisnak köszönhetően. A jelek szerint a jezsuita rendi és iskolai katalógusok nemcsak az egyházi és világi proszopográfia, a regionális művelődésmopolizálás és társadalomformálás feltárásának elsőrendű forrásai, hanem a magyar történettudomány és irodalomtörténet megoldatlan és más források alapján megoldhatatlan(nak tűnő) kérdéseire is válasz adhatnak. Ráadásul Gyöngyösi vonatkozásában egy további személyes támponttal is szolgálnak. 1638–1639-ben Jászberényi Tamás a homonnai rektor, majd egy rövid erdélyi kitérő után 1641-ben Homonnai Drugeth János gyóntatója; 1642–1645 között Esterházy Miklós nádor mellett működik misszióban, 1646-ban Nagyszombatban tartózkodik ugyancsak misszionáriusi beosztásban, majd 1647–1650 között ő az ungvári kollégium rektora, 1651–1652-ben pedig visszatér Nagyszombatba, ahol számos feladata egyikeként az egyetemen tanít kazuisztikát.⁸⁴ Nem elképzelhetetlen, hogy Jászberényi állhat Gyöngyösi István tanulmányainak segítése, szervezése mögött, azon egyszerű oknál fogva, hogy 1597-ben maga is Gyöngyösön született. Aligha szorul különösebb magyarázatra közelebbi kapcsolata homonnai rektorként, illetve Drugeth János gyóntatójaként az országbíró szintén gyöngyösi származású, volt jezsuita diák udvari titkárával, Gyöngyösi Andrással, valamint családjával.

Mindezekén túl Gyöngyösi tanulmányi peregrinációjának ütemezése Ungvárról a magyar barokk fővárosába szintén kapcsolatba hozható apja halálával és a varannói egzisztencia megszűnésével. A kritikus olvasó figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy noha Gyöngyösi István 1650-ben végezte retorikai tanulmányait – ami azt jelenti, hogy ezeket korabeli tanévbeosztás szerint 1649. novemberben kezdte, és 1650 szeptemberére befejezte –, az egyetemre viszont csak 1651 novemberében iratkozott be.⁸⁵ Vagyis pontosan azt követően, hogy Gyöngyösi András varannói háza és zálogbirtoka már új bérlő kezén volt október 23-ától. Az egy év kihagyást a tanulmányokban apja halála, netalán előtte betegeskedése, illetve a varannói egzisztencia felszámolása éppen és elégségesen indokolni látszik.

83 LUKÁCS, *Catalogi personarum...*, 3:280–281 és 309–310.

84 Uo., 2:629. – Jegyezzük meg, hogy Jászberényi korábbi praxisa alapján (1631–1632 között *praeceptor rhetoricae* volt Nagyszombatban) elvileg taníthatott volna retorikát Ungváron 1650-ben, rektori funkciója mellett azonban mindössze annyi került feltüntetésre nevénél, hogy ő volt az alapító gróf özvegyének gyóntatója. Uo., 3:280–281.

85 Hadd emlékeztessenek itt is rá, hogy a gimnáziumi matrikulák adatbázisa a tanév „főévének” dátumát, míg az egyetemi matrikulák kiadása a beiratkozás évét adja meg. Vö. fentebb, 43. j.

Mindez talán már túl sok egybeesés ahhoz, hogy teljesen tévúton járjunk. Nem hiszem ugyanakkor, hogy a szereink előtt kirajzolódó pályáiv az aktuális forrásfeltételek között pontosabban meghatározható lenne. Mint ahogy az sem tudható már meg, hogy a zálogbirto(k)kért kapott összeg örökségként a költőre eső része milyen mértékben fedezhette a tanulmányok és a megélhetés költségeit Nagyszombatban. Szintén eldöntetlen, hogy a következő években a matrikulák hiányosságai miatt nem szerepel-e neve a későbbiekben a nagyszombati egyetemisták között, avagy épp családi, anyagi viszonyainak kedvezőtlen alakulása miatt volt kénytelen tanulmányait abbahagyni, és szolgálatba szegődni.⁸⁶ A szűkebb családra nézve nem látunk támpontot, s a csupán 1640-es említés miatt abban sem lehetünk biztosak, hogy amennyiben Gyöngyösi András a költő apja, az említett Haczkai Judit lehetett az anyja, bár igen valószínű.⁸⁷

Az elmondottak nyomán úgy tűnik, hogy amikor az egyre inkább az ungi leszármasz vonalán haladó Badics Ferenc, aki a költő „szimpatikus” tulajdonságait emlegeti, s egy (premisszáinak valós voltát tekintve egészen fantasztikus) kombináció keretében Nagy Iván nyomán, illetve a földrajzi közelség okán csak-csak összehozza hosszú évekre az országbírói titkárt – a korábbiaknál most alaposabban – vélelmezett fiával, korántsem jár teljesen a fellegekben. „Nem lehetetlen, hogy éppen az őt kedvelő Gyöngyösi András mellett volt pár évig, mert a főispán és országbíró secretariusus oldalán mindenesetre sokat tanulhatott (s ennek később jó hasznát vehette, mikor Wesselényi mellett ő is afféle hivatalos viselt)” – írja a költőről.⁸⁸ Amennyiben az én következtetésem helyesek Gyöngyösi Andrásra nézve, Badics e kijelentése meggyőző bizonyítéka a magyar irodalomtörténetben megbúvó mágikus realizmusnak.

Végére értünk annak a *puzzleszerű*, tulajdonképpen *a posteriori* jellegű igazolásnak, amely a jezsuita szeriális források nyomán tisztázta Nagy Iván és részben Badics Ferenc vízióit Gyöngyösi András országbírói titkár és a költő közelebbi-távolabbi rokonságáról, kapcsolatairól. E ponton feltétlenül le kell szögezni, hogy a neves elődök sor-

86 A visszafizetendő pénz mennyisége több lehetett, mint az eredeti 300 forint, és az 1637-es megállapodásban foglaltak szerint beszámításra kerülhetett az értéknövelő beruházások összege is. 1651-ben a zálogösszeg már 500 magyar forint volt. Ugyancsak számításba lehet venni az 1640-es zálogszerződés alapján a családnak járó 500 forintot. – A bejegyzések korban megfigyelhető bizonyos esetlegessége mellett a nagyszombati egyetemi matrikulák hiányosságainak fő oka, hogy a filozófiai fakultásnak az 1950-es évek elején az ELTE levéltárából az Országos Levéltárba szállított eredeti anyakönyvei megsemmisültek 1956-ban. Abból tehát, hogy csupán 1651/52-ben szerepel Gyöngyösi neve, nem következik feltétlenül, hogy csak egy évet végzett el. Fia, Gábor meg sem jelenik a matrikulákban, vö. fentebb, 50. jegyzettel. Ugyanakkor a költővel együtt kezdő Esterházy Pál további tanulási adatai megőrződtek. ZSOLDOS, *Matricula...*, 72–73. Ez mintha arra utalna, hogy az adott évkör bejegyzéseiről fennmaradt másolat pontos és részletes, s Gyöngyösi tényleg csupán a logikát végezte el. Ami egybevághat azzal a korábbi meglátással, hogy pályájának origója a nádori udvarban az 1644-es parvista osztálytárs Wesselényi Ádám melletti szolgálat lehetett 1652–1656 között. E szolgálat nem kizárt, de jóval csekélyebb mértékű lett volna a hároméves akadémiai kurzus 1654-beli befejezésével.

87 Vö. fentebb, a 73. j. Véltetően az ekkor Zemplén vármegyében honos Háczyak közül származhatott, rájuk lásd III. Ferdinánd Regensburg, 1653. december 18-ai oklevelét. MNL-OL-A 130-III.évsz. 1H7-0007. Ez a zempléni illetőségű család-adat egyaránt utalhat egy első vagy egy második házasságra.

88 BADICS, „Jegyzetek...”, 206.

sán okulva – átadva a szót egy mondat erejéig az *advocatus diabolin*ak – nem zárható ki teljesen, hogy a Gyöngyösi-adatok Dugonicstól kezdve kísértő bűbája láttat újabb, már-már delejes délibábokat. Annak ellenére őrlágon kell tartani a gyanút, hogy a jelen tanulmányban kibontakozó pályarajzzal sok minden érthetővé, érthetőbbé válik. A Hódoltságból áttelepüléssel az 1620-as években először is az nyer magyarázatot, hogy a költő családjának miért nincsen korábban nyoma a forrásokban. Így az egész egzisztencia jellege elhelyezhetővé válik a korabeli rendi társadalom struktúrájában. A meghatározó elem a nemesi értelmiségi léten alapuló főúri tisztviselősködés, mely a család eltartása és zálogbirtok szerzése mellett a gyerekek taníttatására is alkalmas, de rendes birtokszerzésre már nem. Zálogbirtokosként élnek Ungban, majd Gömörben. Íme a költő saját jogon bírt birtok utáni vágyának háttere, ami hosszas pereskedés után sem teljesül,⁸⁹ hiába Esterházy Pál nádori adománya 1693-ban.

Feltárulkozni látszik továbbá a költő műveltségének, társadalmi rangjának háttere. Részint az adatoltan, illetve hipotetikusán azonosított jezsuita oktatási intézményeknek köszönhetően. Részint pedig a már a pozitivista kutatás által gyanított, s most újabb adatokkal erősebben valószínűsített apja, Gyöngyösi András nagyszombati gimnáziumi végzettségének, illetve országbírói és főkapitányi udvari hivatalnokai beosztásának ismeretében. Ezek szerint *Gyöngyösi István másodgenerációs értelmiségi*, költésze te mögött nemcsak egyéni talentuma, iskolái, hanem a felsejleni látszó családi miliő is ott áll a Nagyszombatban iskolázott apának köszönhetően. (Mindez a korábban is csak metaforaként alkalmazott honorácior hasonlatot némileg elhalványítja.)⁹⁰ Gyöngyösi apja országbírói udvari titkár, ő maga már titkári feladatokat is ellátó nádori kamarás, alispán, egyik fia szepesi, majd udvari kamarai tanácsos,⁹¹ másik fia nagyváradi olvasókanonok és zselicszentjakabi apát; lányai jómódú birtokos nemesekhez mentek feleségül.⁹² A kora újkori társadalmi mobilitás tipizálható lépcsőfokai tárulnak elénk.

89 Az okokra lásd: TUSOR Anna, „Máriássy vs. Gyöngyösi: Egy nádori adomány sora a 17. század végi Felső-Magyarországon: A költő Gyöngyösi István életrajzához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 634–648. A költő nem csak a Máriássyakkal különbözött össze: „Az örökösök az ő kezükből kivett egyéb – nem a Máriássyaktól zálogjogon szerzett – Nyíró-féle birtokrészek miatt külön pereskedésbe kezdtek Gyöngyösiével. Ennek bemutatására az alábbiakban nem kerül sor.” Uo., 637, 25. j. A gyermektelenül elhunyt Nyíró József, akinek különféle birtokaira a költő nádori adományt kapott, nemesként rozsnói lakos volt, ez magyarázza a városi földesúr Széchenyi György esztergomi érsek érdekltségét és fellépését Gyöngyösiével szemben. Lásd Gyöngyösi 1694. (!) október 21-ei levelét Koháry Istvánnak. Vö. fentebb 18. j.

90 TUSOR, „A gömöri prókátor...”, 98.

91 A pályáját Gömör vármegyei jegyzőként és levéltárosként kezdő Gáborra a már idézett Gyöngyösi-szakirodalom mellett: FALLENBÜCHL Zoltán, „A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században”, *Levéltári Közlemények* 38 (1967): 193–236, 207, 211–222. – Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a többi fiúgyermek, Ignác, Zsigmond és a legfiatalabb György (rá lásd a következő jegyzetet) közül Ignác csak Nagy Iván nemzékrendi családfáján tűnik fel. Egy levéltári forrásban ugyanakkor Ferenc és Zsigmond szerepel. MNL-OL MKL Libr. reg. (A 57), vo. 24, fol. 611, n. 588: „Morationum ad tres annos pro Sigismundo et Francisco Gyöngyössy pupillis, die 4 mensis Septembris 1699 expeditum” (1699. szeptember 4.).

92 A kinevező irat szerint korábban misszionáriusként működő Gyöngyösi György egri kanonok, jászberényi plébános 1733. június 23-án nyerte el a váradi egyházmegyei gáborjáni prépostságot. Immáron a váradi káptalan tagjaként 1738. március 8-án, 18 évi plébániai szolgálatát, a kálvinisták körében végzett nagyszámú térítéseit felemlítve lett zselicszentjakabi apátúr: „consideratis multifariis eiusdem labo-

A tévedés jogának fenntartása ellenére sem hiszem, hogy a feltárt kapcsolódási pontok egész sora a véletlenek csalfa játéka lenne. Gyöngyösi András és a költő életadatai, az 1637-es varannói „házadomány” és a születés időpontjának egyezése számomra meggyőző. Miként az is, hogy épp 1644-ben, az I. Rákóczi György-féle támadás előli meneküléskor tűnik fel egy Gyöngyösi István Nagyszombatban, hogy megkezdje középfokú tanulmányait; majd 1650-ben ismét, hogy befejezze azokat. Abban az évben, amikor még éppen nincs retorikatanár Ungváron. Nem beszélve arról, hogy az országbírói titkár adatolható halála éppen egybevág a magyar Ovidius egyetemi tanulmányai megkezdésével (még pontosabban egy évvel történt elhalasztásával). A nagyszombati parvistaként a történeti források lapjain első ízben megjelenő Gyöngyösi István *alma matere* közös Andrásy Miklóséval, már a gimnáziumban bizonyíthatóan együtt tanul Esterházy Pállal, előtte Wesselényi Ádámmal: ez a Gyöngyösi István a költő Gyöngyösi, ennyi véletlen egyezés egyszerűen nincs.

Wesselényi Ádámhoz – és rajta keresztül a murányi udvarhoz – ráadásul a közös tanulmányokon túl még egy kapcsolódási pontot azonosíthatunk. Ádám felesége ugyanis az 1645 decemberében elhunyt Homonnai Drugeth János országbíró lánya, Drugeth Kata lett.⁹³ A frigy nemcsak erősítette a mostohafiú kötődését Széchy Máriához, hanem a Nagy Iván által elképzelnél konkrétabb fogódzót ad arra nézve, milyen további körülmény segíthette még a néhai országbíró titkára fiának útját a Wesselényiek udvarába.⁹⁴

ribus a decursu annorum 18 in diversis parochiis haeresi Calviniana circa solertem animarum curam, verbiq[ue] Divini magna populi aedificatione et numerosorum a via recta aberrantium acatholicorum ad ovile Christi reductione”. MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 37, fol. 100–101 és vol. 38, fol. 34–35. (Némi adminisztratív zavarra utal, hogy gaborjáni utódát a zselici apáti promócióra hivatkozva már január 30-án kinevezték. Uo., vol. 38, fol. 54.) 1649. december 31-én mint váradi székesegyházi főesperes és soproni *beneficiatus* kerül szem elé. Uo., vol. 42, fol. 389–391. A zselicszentjakabi apátként és váradi olvasókanonokként elhunyt Gyöngyösi 1760. július 21-ei végrendeletének végrehajtása és megerősítése számos részlet (ingóságok, pénzbeli kintlévőségek, például 10 000 Ft. az Andrásyakknál) felsorolásával: uo., vol. 45, fol. 634–638. A végrendelet 25 000 forintot és egy allódiumot adott 5 irgalmasrendi szerzetes váradolaszi letelepedésére, az alapítást Mária Terézia Bécsben 1761. július 7-én erősítette meg (uo.). Lásd még fentebb, 31. j. További adatok (például plébánosi helyei: Vágszerdahely, Nagyfödemes, Jóka): BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 118–119; újabban MIHALIK Béla Vilmos, „Konfliktus és megújulás: Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699–1744)”, in *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*, szerk. FORGÓ András és GÓZSY Zoltán, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11, 133–170 (Pécs: META Egyesület, 2019), 148. – A Gyöngyösi lányok férjhezmenetelére lásd: BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 113–119.

93 NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 13 köt. (Budapest: Helikon, 1987–1988), 3:400, 404.

94 A Wesselényi Ádám 1656. január 7-ei halálával rövidre sikerült házasság vagyoni és egyéb dimenzióit mutatja az a nyilvánvalóan a hozomány összefüggésében adott nádori megbízás, melyet 1655. december 14-én kapott Makay György és Szirmay Péter királyi táblai bíró. Az volt a feladatuk, hogy tárgyaljanak Homonnai Drugeth János özvegyével és Homonnai Drugeth Györggyel a zempléni, abaúji és borsodi birtokok, illetve Varannó és a csicsvai vár kapcsán tett osztályról. MAKAY Dezső, „A Csanád nemzetség Waffa és Bogyoszló vonala (Második közlemény)”, *Turul* 14, 2. sz. (1896): 75–85, 79. A nádori udvarba kerülésre az „ungi narratíva” téves koordinátáin: BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 34–36.

5. Utóhang – Konklúziók

Arra, hogy rövid időre félretegyem vatikáni munkálataimat, és ismét foglalkozzam Gyöngyösivel, termékeny inspirációt jelentettek Szabó András Péter kritikai észrevételei, még inkább szempontjai, adatai.⁹⁵ Meglátásaim részbeni-egészenbeni igazolását, cáfolatát, finomításait további kutatásokra bízom. Persze módszeresen kutatni a témára rendkívül nehéz, már-már túkeresgélés a szénakazalban. Észrevételeim, következtetéseim reményeim szerint ugyanakkor hasznos támpontokat jelenthetnek. Akár igazolásuk, akár elvetésük vezérfonal lehet az előrelépéshez. A további kutatás számára leginkább a figyelem (újbóli) ráirányítása Gyöngyösi Andrásra szolgálhat problémafelvetésként. Tőle egy címerképes pecsét fellelése és ezzel genealógiai identifikációja óriási előrelépés lenne, bármilyen irányban. A nagy és izgalmas kérdés voltaképpen az, hogy hol húzódnak a kora újkori magyar történelem történeti megismerhetőségének határai. A jezsuita gimnáziumok matrikulái kétségkívül új perspektívákat nyitottak meg „felülről”, ám ezeket „alulról” is ellenpontoszni kell. A kontraszt nélküli témaexpoziáció önmagában még nem műalkotás, csupán annak kezdeménye, lehetősége. Az, hogy az ellenszólam diatonikus, vagy inkább diszharmonikus lesz, tulajdonképpen lényegtelen, az igazán fontos a zárlat és annak megfelelő előkészítése. A tudomány nyelvére fordítva: egy, a korábbiaknál mélyebb, megnyugtatóbb eredmény konstrukciója a költőről és családjáról.

Már Nagy Iván világosan látta és be is mutatta, hogy Gyöngyösi István biográfiájának megírása összetett kihívás a historiográfia számára.⁹⁶ Ő és Badics Ferenc ráadásul még komplikáltabbá tette az életutatót. De hogy tényleg milyen nehéz dolguk volt a kutatásban, és a történeti helyzet mennyire bonyolult volt, most látszik csak igazán. Mert a fentiek alapján mégiscsak megfordult a költő és családja Ungban, csak éppen nem azonos az ott honos Gyöngyösi családdal. És ha tényleg Wesselényi Ádám révén került a nádori udvarba a költő, akkor ő is élhetett bizony egy ideig Füleken (egy-két?) másik névrokonával egyetemben. Nem kizárt, hogy a pozitivisták tudomány egy tulajdonképpen helyes látens hagyományt próbált meg dokumentálni és forrásokkal igazolni, és így került tévútra, pontosabban tévutakra.

A fontosabb eredmények összefoglalása:

1) Elöljáróban röviden áttekintettem a 2018-ban Klaniczay-díjat nyert Gyöngyösi-levelezéskötetben⁹⁷ végzett társszerzői munkámat, kiegészítve néhány kutatási megfigyelés-

95 Itt is megköszönöm hasznos észrevételeit, kollegiális tanácsait, melyekkel hozzájárult kéziratomban jobbításához. Mindez nem jelenti azt, hogy mindenben egyetértenék. Csak remélni merem, hogy az én írásom is olyan gondolatébresztő lesz számára, mint amilyen az övé volt számomra. Megjegyzem még, hogy a halotti matrikulán alapuló régi életkor adatot meghatározóan azért tartottam korábban hitelesebbnek, mert ez tűnt alapértelmezésben összeegyeztethetőnek az egyetemi tanulmányok általam biztosra vett adatával. Mivel az újabb jezsuita kutatások ezt a problémát tisztázták (vö. fentebb 42. j.), helytállóan tartom és hasznosítom az életkorral kapcsolatos egyéb észrevételeit is, vö. SZABÓ, „A költő három élete...”, 675).

96 NAGY, Gyöngyösi István *életrajzi...*, 424–428.

97 Vö. *Klaniczay-díj: 2018*, hozzáférés: 2021.07.02, <https://iti.btk.mta.hu/hu/osztalyok/reneszansz-osztaly/520-klaniczay-dij-2018>; JANKOVICS József: *Laudáció Monok István tiszteletére a Klaniczay-díj átadása alkalmából*, hozzáférés: 2021.07.02, <http://hungarologia.net/laudacio-monok-istvan-tiszteletere-a-klaniczay-dij-atadasa-alkalmabol/>.

sel, adattal. Ezt követően mérlegre tettem a kritikát, sőt igyekeztem egy-két kisebb észrevétellel mélyíteni azt. A Balassi Kiadó kötetét legalább online változatában máris érdemes volna javított és bővített formában újra kiadni, megakadályozandó, hogy a szakirodalmi vérkeringést továbbra is téves adatok mérgezzék, illetve hogy az újonnan felfedezett dokumentumok (fél)homályban maradjanak. E második kiadásból a pozitivisták kutatás által tévesen attribuírt iratok kötetvégi, számozatlan gyűjteménye már elhagyható.

2) A nagyszombati jezsuita gimnáziumi anyakönyvek segítségével sikerült a kora újkori iskolázottság forrásadottsági szintjén körülbástyázni a kritika által erősen megkérdőjelezett korábbi állításomat, miszerint a költő Gyöngyösi István 1651/52-ben a nagyszombati akadémia filozófia hallgatója volt. Az adat ugyanis egyaránt illeszkedhet az 1629 körüli, illetve 1637-es születési dátumhoz. Ugyanez mondható el az 1644-es (parvista), majd 1650-es (retorika) nagyszombati diákoskodás szemlátomást egyazon személy koherens tanulmányi előmenetelét mutató, Fazekas István kutatócsoportjának köszönhetően újonnan feltárt anyakönyvi bejegyzéseiről. Fontos szempont, hogy a nádori udvarban Wesselényivel az élen az összes fontos szereplő igazolhatóan a jezsuita intézményekben tett szert műveltségére. A matrikulákból továbbá megismerhetővé vált, hogy a nagyszombati tanulmányok alatt nemcsak Esterházy Pállal, hanem a majdani nádori Wesselényi Ádámmal is együtt tanult, s iskolatársa volt Andrassy Miklós is. Valószínűsíthető, hogy a költőnek mind Wesselényi-, mind pedig Andrassy-familiáris léte ide, a közös jezsuita iskolázottságra vezethető vissza. A Gyöngyösire, illetve társaságában a murányi udvar valamennyi ismert prominensére egyaránt vonatkozó matrikula-adatok, kiegészülve a műveiben Pálffy Eszter által sokszorosan kimutatott jezsuita, barokk szellemi hatással többszörös és meggyőző adatkeresztmetszetet jelent személyének történeti identifikációjában.⁹⁸ E háromdimenziós képet tovább árnyalja az akadémiai kurzustárs Esterházyhoz fűződő közvetlen viszony adatoltsága, a rozsnói jezsuita rezidencia rendszeres támogatása, és a költő fiainak szintén jezsuita taníttatása.⁹⁹

A nagyszombati matrikulákban feltűnő Gyöngyösi István a költő Gyöngyösi.

3) Ugyancsak a nagyszombati gimnáziumi anyakönyvekből kiindulva következtethető ki, hogy a költő apja valóban Gyöngyösi András, Homonnai Drugeth János országbíró udvari titkára lehetett, ahogyan azt már Nagy Iván felvetette. Sem ő, sem pedig Badics Ferenc nem ismerte fel azonban, hogy ez a gyöngyösi eredetű család nem állt rokonságban az ungi Gyöngyösiekkel. A magyar Ovidius családjának Ung vármegyei élete a varannói szolgálati zálogbirtok és ház 1651 őszi visszaváltásával véget ért.¹⁰⁰ A varannói lakhely nyomán elképzelhető, hogy a költő a parvista kurzus és a retorika közötti, a

98 Lásd fentebb: 12. és 35. j.

99 Esterházy látogatására Gyöngyösínél, illetve fiai jezsuita iskoláztatásának tényére lásd fentebb 34. és 50. j. A rozsnói jezsuitáknak általa évről évre rendszeresen juttatott természetbeni adományokra, melyek többnek tűnnek, mint amit az alkalmi felekezeti gondoskodás diktálna: SZABÓ, „A költő három élete...”, 672 (a *Literae Annuae* alapján, 99. j.).

100 Arra, hogy valóban egy messzi földről Ungba érkezett főúri familiárisról lehet szó, további támpontul szolgál, hogy Gyöngyösi András neve az ungi fiskális Gyöngyösi Istvánnal, valamint annak apjával és fiával, illetve egy-két rokonával ellentétben egyetlen egyszer sem tűnik fel a vármegyei iratokban. Vö. CSÜRÖS, „Adalékok...”, 193–206.

nagyszombati anyakönyvekből hiányzó osztályokat a homonnai-ungvári jezsuitáknál végezte az 1640-es évek második felében. A Társasághoz közelebbi kapcsolatot jelenhett a szintén gyöngyösi születésű P. Jászberényi Tamás ungvári rektor személye.

4) Gyöngyösi András levéltári adatolásra váró apasága¹⁰¹ esetén a *fortiori* támogató érveket találunk a mellett, hogy a költő 1670. évi vallomásában közölt 33 éves életadat hiteles lehet. Az országbírói titkár épp 1637-es egzisztenciaalapítása fontos támpont ehhez. A Homonnai Drugethek udvarának jezsuita közege, az apa bizonyítható iskolázottsága pedig elégséges háttérül és egyben magyarázatul szolgál a parvista tanulmányok megkezdésére 7–8 éves korban.¹⁰² Igaza lehet hát Szabó Péter András gondos forráskritikájának: a jó rozsnői jezsuita atyák valóban nem tudták pártfogójuk pontos életkorát, illetve hanyagul vezették anyakönyveiket, s bizony a költő már 59–60 éves korában rendre „beteges öregsége” miatt panaszkodott. Így az is érthetőbbé válik, hogy miért csak 1663–1664-től, vagyis 26–27 éves korától tűnik fel a források lapjain, miért kapja a familiárisi birtokadományokat csupán az 1660-as évek végén. 1674. évi házasságkötése,¹⁰³ élete utolsó éveinek alispánkodása sem annyira extrém késő életkorilag, mint eddig tűnhetett.¹⁰⁴ Következésképp a költő Gyöngyösi István neve mellé az 1637–1704 életadatok illeszthetők ezentúl. A születési hely viszonylatában pedig feltételesen

101 A levéltári kutatást egy információval tudom most megelőlegezni. Gyöngyösi András már 1639-ben feljebb kívánt lépni az anyagilag jövedelmezőbb eperjesi harmincadosságba. (A Varannó-Eperjes távolság mindössze 46 km.) Az Udvari Kamara 1639. május 10-én kért információt az ügyben a Magyar Kamarától, hozzá továbbítva a kérvényt is. Az állást 1640. május 7-én azonban másvalaki kapta meg. Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 159, Konv. Mai 1639, fol. 101–102; r. Nr. 161, Konv. Mai 1640, fol. 11. – A Gyöngyösi Andrásnak adott újabb országbírói birtokadomány kísértetiesen egybeeső dátuma (1640. május 6.) arra utal, hogy egyfajta kompenzációról lehet szó a jövedelmező állásért cserébe. Vö. BADICS, *Megoldott problémák...*, 5–6; s fentebb 18–19 (73. j.).

102 Mindezen érvek nagyobb súllyal esnek latba, mint az 1629 körüli születés mellett tett korábbi megfigyelések (vö. fentebb 33–40. j. és az ott idézett irodalom). Ebben az összefüggésben egészen különlegesegek azok a korábban még kétkedésre okot adó tények, hogy Gyöngyösi ezek szerint 26–27 éves köznemes kamarásként képviselte Wesselényi nádort a bécsi udvarban 1664 elején, s többek között két ízben tárgyalt Girolamo Porzia főminiszterrel (vö. TUSOR, „»Sieur Secrétaire du Palatin d’Hongrie«...”), illetve hogy mindössze 32 évesen lett balogvári kapitány. Egyébiránt annak ismeretében, hogy a költő nem *homo novus* a rendi-fiskális állam közigazgatásában, hanem a korábbi országbíró titkárának családtagjaként azonosították őt a származást első számú identitáselemként számontartó feudális társadalom legkülönbözőbb szintjein, már nem is annyira meglepő az említett bécsi szerepvállalás.

103 A kora újkori házassági gyakorlat az életkorok és a különféle társadalmi rétegek tekintetében nagy változatosságot mutat. A 30 év feletti első házasság mindenképpen rendhagyónak számított a korban, de nyilván nem annyira, mint egy jócskán 40 év feletti, ami az 1629 körüli születésből adódna. Vö. PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon (16–17. század)*, Múltidéző zsebkönyvtár (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2008), 77. A fentiekre vö. SZABÓ, „A költő három élete...”, 670–675 (különösen a 675. alján tett megállapítások).

104 Fűzzük hozzá kiegészítő jelleggel a fenti pontban foglaltakhoz, hogy Gyöngyösi fiatal kora magyarázhatja részben azt is, miért nincsen tevőlegesebb szerepe a Wesselényi-összeesküvésben. Amögött viszont, hogy már huszonévesen, vagyontalan nemesként nádori kamarás, udvari „főember szolga” lehetett, különleges okot kell keresnünk. Önmagában a kutatás által rendre hangoztatott költői munkássága ehhez nem tűnik elégségesnek, hiszen már a fő érdemszerző költemény, a *Murányi Vénus* megjelenése előtt komor nyik volt Murányban. Kézenfekvőbb érvként kínálkozik a fiatalon elhunyt Wesselényi Ádámhoz fűződő, az 1644-es közös gimnáziumi tanulmányok révén adatolható kapcsolat – húzzuk alá.

az apát titkárként foglalkoztató országbíró, felső-magyarországi főkapitány Homonnai Drugeth János udvarának fő helyszínei: Kassa (ahol az 1637-es egzisztencialapító oklevél is kiadásra került), Homonna, netalán Varannó vélelmezhető leginkább.¹⁰⁵

5) Az ungi historiográfiai hasonmás leválasztásával hirtelen a „semmitől jött” költő személyét, s mind koherensebb pályáját elhelyezhettük a korabeli katolikus barokk művelődés keretei közé, családja három generáción átívelő visszafogott emelkedése beilleszkedett a kora újkori társadalmi mobilitás magyarországi folyamataiba.

Vizsgálódásunk remélhetőleg segít átértékelni Gyöngyösi korábban ellentmondásosnak vélt pályáját, illetve a művei alapján kialakított politikai, nemesi rendi-nemzeti karakterét¹⁰⁶ is egy valós, vagy legalább „valósabb” és nem egy – számos életrajzi adatában kontanimált – voltaképpen fiktív történeti alakhoz lehet végre kötni.¹⁰⁷

Summary

PÉTER TUSOR

New data and aspects for the poet István Gyöngyösi's biography

The paper overviews the preparatory work of the letter collection of the “Hungarian Ovid”, István Gyöngyösi (†1704) published in 2017, complemented by some research observations and by some data. It describes the thorough review of the book, then, on the one hand as an answer to the critique and on the other hand based on new data and viewpoints, it puts the biographical *deconstruction* done in the 2017 collection in parallel with the historical *reconstruction* of the earlier stages of the poet's life.

With the help of the Alumni-Registers of the Jesuit Secondary School of Nagyszombat, which lately have been made available again, the paper confirms the formerly doubted statement that the poet Gyöngyösi was a philosophy student at the Nagyszombat Academy from 1651 until 1652. This data of studying at the university fits in with both the 1629 and the 1937 birth date. The same is true about the 1644 (parvist, lower level Latin) and the 1650 (rhetoric, higher level Latin) registrations. There is an important aspect of Gyöngyösi's studies, regarding that he later got into the palatine's courtyard: there, starting with Palatine Ferenc Wesselényi (1655–1666) all the important figures verifiably received their education in Jesuit institutions. It is also via the help of the Jesuit Secondary School's Alumni-Registers and of other sources that the paper concludes that the poet's father must have been András Gyöngyösi, who was János Homonnai Drugeth's court secretary. The data about his current age being 33 at the time of the poet's 1670 confessions could be authentic as well, consequently he was born in 1637.

105 A születési hely változatos és téves elképzelései: BADICS, *Gyöngyösi István élete és költészete*, 17, 18. j.

106 Minderre a korábbi irodalom számbavételével: LACZHÁZI Gyula, „Politikum és allegorikusság Gyöngyösi István költészetében”, *Szépirodalmi Figyelő* 15, 1. sz. (2016): 30–40.

107 Miként ezt másik tanulmányomban is remélni vélem. TUSOR, „»Sieur Secrétaire du Palatin d'Hongrie«....”.